

اعتراض شاهان و فرمانروایان به کلیسا: منع کلیسا از دخالت در امور سیاسی

انتقادات انسان‌گرایان به کلیسا:

۱. شیوهٔ تعلیم و تربیت و محتوای آموزشی تدریس شده در مدارس و دانشگاه‌ها تحت نظارت کلیسا

۲. ناهنجاری‌های اخلاقی کشیشان

«مارتین لوتر»

■ در اعتراض به مذهب کاتولیک، مذهب تازه‌ای بنیاد نهاد.

■ تحصیل در رشتهٔ الهیات و استاد تدریس کتاب مقدس در دانشگاه ویتنبرگ

■ اولین مسئله‌ای که ذهن او را مشغول کرد: ارتباط ایمان با انجام دادن کارهای نیک

■ نظریه: آنچه مایهٔ رستگاری انسان می‌شود ایمان است و نه انجام دادن کارهای نیک.

■ نفی مسئلهٔ آمرزش گناهان توسط کلیسا در برابر پرداخت پول و انجام برخی خدمات.

■ آویختن فهرستی از نظریات خود در ۹۵ اصل بر در کلیسای ویتنبرگ

■ تأسیس آیین و کلیسای پروتستان

■ تکفیر توسط پاپ و حمایت توسط شاهزادگان آلمانی

کتاب

اصلاحات مارتین لوتر توسط ژان کالون در سوئیس دنبال شد.

پیامدهای نهضت پروتستان:

۱. از میان رفتن وحدت کلیسای کاتولیک

۲. بروز سلسله جنگ‌های مذهبی میان پروتستان‌ها و کاتولیک‌ها

۳. تقویت پادشاهان و دولت‌های ملی

۴. رشد اندیشه ملی‌گرایی

۵. تضعیف قدرت کلیسای کاتولیک و کاهش نقش آن در زندگی مردم و جوامع اروپایی

۱۶

آزمون درس شانزدهم

۲۵ نمره

۱/۷۵	۱. درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخص کنید. الف) شهر فلورانس در ایتالیا خاستگاه رنسانس محسوب می‌شود. ب) جنگ‌های صلیبی تأثیر فراوانی بر افول تجارت در شهرهای اروپا داشت. ج) بورژواها اهمیت و ارزش زیادی برای علم، فرهنگ و هنر قائل بودند. د) اومانیزم‌ها اعتقاد داشتند خواسته‌های انسان باید بر پایهٔ معیارهای اخلاقی ایجاد شود. هـ) اومانیزم‌ها عقیده داشتند که انسان برای خدمت به خداوند خلق شده است. و) پرتغالی‌ها پیشگام اکتشافات جغرافیایی بودند. ز) جنبش اصلاح دینی با انتقاد و اعتراض به برخی از نظریات و عملکرد کلیسا شروع شد.	☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست
۱/۲۵	۲. جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. الف) مهم‌ترین شخصیتی که نهضت اصلاح دینی به نام او شناخته می‌شود نام دارد. ب) در عصر رنسانس، بنیان‌گذار سبک تحقیق در ریاضی بود. ج) دانشمندان اروپایی در قرون وسطا از طریق و با دستاوردهای فکری و فرهنگی جهان اسلام آشنا شدند. د) اصلاحات مارتین لوتر در سوئیس توسط دنبال شد.	(استعدادهای درفشان آمل - ۱۴۰۱) (پیشری - ۱۳۹۸)

■ انگیزه و عوامل اکتشافات جغرافیایی:

۱. جاذبه فراوان سرزمین‌های شرق دور، مانند هند و چین
 ۲. افزایش اطلاعات جغرافیایی و توسعه مهارت دریانوردی اروپاییان پس از جنگ‌های صلیبی
- انگیزه و شوق پرتغالی‌ها و اسپانیایی‌ها برای اکتشافات جغرافیایی بیشتر بود.
- دلایل:

۱. قادر به رقابت با دولت شهرهای ایتالیایی و تجارت انحصاری آن‌ها نبودند.
 ۲. با حکومت عثمانی که بر مناطق شمال شرق و شرق مدیترانه مسلط بود، دشمنی داشتند.
- تأثیر اروپاییان در اکتشافات جغرافیایی:

۱. نقشه‌کشی را تکامل بخشیدند.
 ۲. در ساختن کشتی و بهره‌برداری از تجهیزات دریانوردی مانند قطب‌نما و اسطرلاب پیشرفت کردند.
- پرتغالی‌ها:
- پیشگام اکتشافات جغرافیایی بودند.

■ مسیر حرکت دریانوردان پرتغالی در نیمه دوم سده ۱۵م:

سواحل غربی قاره آفریقا ← جنوب ← دور زدن دماغه امیدنیک ← اقیانوس هند ← سواحل جنوب شرقی هندوستان

■ نخستین گام اروپاییان برای استعمار سرزمین‌های دیگر:

تأسیس تعدادی پایگاه تجاری - نظامی در جزایر و سواحل خلیج فارس، هندوستان و چین توسط ناوگان دریایی پرتغال به فرماندهی آلبوکرک اسپانیایی‌ها:

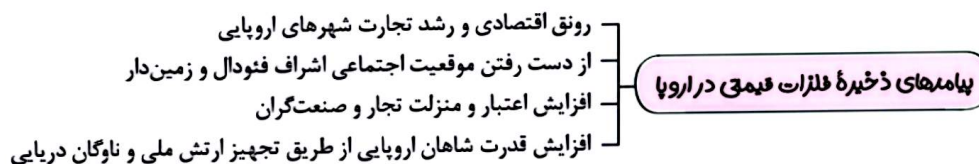
- گام نهادن اسپانیایی‌ها در کشف راه‌ها و سرزمین‌های جدید، به دنبال پرتغالی‌ها
 - کشف قاره آمریکا توسط کریستف کلمب ایتالیایی با حمایت مالی پادشاه و ملکه اسپانیا
 - راهی شدن شمار زیادی از مردم اسپانیا و دیگر کشورهای اروپایی به قاره آمریکا
 - سلطه استعماری اسپانیا بر آمریکای مرکزی و بخش اعظم آمریکای جنوبی با سرکوب بومیان.
 - پرداخت سهم عمده غنائم به دست آمده توسط کاشفان به خزانه پادشاه اسپانیا و تبدیل اسپانیا به یکی از ثروتمندترین کشورهای اروپایی
- سایر استعمارگران اروپایی

■ گام نهادن هلندی‌ها، انگلیسی‌ها و فرانسوی‌ها به عرصه رقابت‌های استعماری از اواخر قرن ۱۶م

■ تأسیس مستعمره‌نشین‌های متعدد در آسیا، آمریکای شمالی و آفریقا

■ رقابت و درگیری پیاپی دولت‌های اروپایی برای مستعمرات بیشتر و کسب منافع اقتصادی در سده ۱۷م

آثار و پیامدهای اکتشافات جغرافیایی	
۱	از بین رفتن جمعیت زیادی از بومیان مستعمرات بر اثر سرکوب شدید و انتشار بیماری‌های مرگبار
۲	نابود شدن تمدن‌های بومی و نهادهای کهن و جایگزینی آن‌ها با زبان و فرهنگ اروپایی
۳	سرازیر شدن حجم عظیمی از فلزات گران‌بها به اروپا
۴	تشدید رقابت و درگیری سیاسی، نظامی و اقتصادی دولت‌های اروپایی در سرزمین‌های اصلی و مستعمرات
۵	انحصار تجارت برده از آفریقا به آمریکا توسط پرتغالی‌ها



۴. جنبش اصلاح دین و نهضت پروتستان

جنبش اصلاح دین:

- سلسله حوادث و تحولاتی در قلمرو مسیحیت در اروپا در فاصله قرون ۱۴ تا ۱۷م
- با انتقاد و اعتراض به برخی نظریات و عملکرد کلیسا شروع شد.
- مهم‌ترین شخصیت نهضت: مارتین لوتر

■ قلمرو اصلی گرایش‌های انسان‌گرایانه حوزه‌های ادبیات، هنر و معماری و تعلیم و تربیت بود.

■ پیامد: نهضت ادبی + شکوفایی هنر و معماری در ایتالیا

ویژگی‌های هنر رنسانس:

۱. دگرگونی عظیم خصوصاً در نقاشی، پیکرتراشی (مجسمه‌سازی) و معماری

۲. محور قرار دادن انسان و طبیعت

۳. تأکید هنرمندان بر زیبایی و خصوصیات جسمی انسان و خصلت‌های درونی شخصیت مورد نظر

۴. رسیدن به اوج پیشرفت و شکوفایی با ظهور: داوینچی، رافائل، میکل آنژ

۵. مشهورترین آثار داوینچی، مونالیزا یا لبخند ژوکوند

ویژگی‌های معماری رنسانس:

۱. سرمشق قرار دادن ساختمان‌های رم باستان توسط معماران

۲. به کار بستن الگوهای معماری بناهای باستانی در ساختن کاخ‌ها و کلیساها و نمازخانه‌ها

۳. اوج و شکوه معماری: کاخ‌ها و کلیساهای ساخته شده در شهرهای مختلف ایتالیا به ویژه رم، فلورانس و ونیز

ویژگی‌های تعلیم و تربیت در عصر رنسانس:

۱. قائل شدن ارزش و اهمیت فراوان برای تعالی و رشد جسمی و روحی انسان

۲. تأکید بر اصل آموزش‌پذیری انسان و شکوفایی استعدادها و توانمندی‌های بالقوه او از طریق آموزش

۳. ارائه نظریه جدید آموزشی توسط دانشمندان

۴. نوشتن رساله‌های متعدد دربارهٔ تعلیم و تربیت

۵. هدف آموزش و پرورش: تربیت شهروندانی که نقش سودمندی در جامعه ایفا کنند و در حیات شهری فعال باشند.

۲. تحولات علمی

■ تغییر نگرش علمی اروپاییان

دلیل: آشنایی با پیشرفت‌های علمی مسلمانان + اشاعه اندیشه‌های اومانیستی

■ توجه به علوم طبیعی و روش‌های علمی مبتنی بر مشاهده و تجربه

■ طرح نظریات علمی جدید و صورت گرفتن اختراعات جدید

■ متحول شدن پزشکی و داروسازی

■ پیشرفت در فیزیک و ریاضیات

■ پیشرفت چشمگیر در جغرافیا و نقشه‌برداری با استفاده از تجربیات مسلمانان

■ اهتمام و اعتنا به روش تجربی و فراهم شدن زمینه پیشرفت‌های جدید در بسیاری از علوم و انقلاب علمی در سده‌های ۱۷ و ۱۸م

■ اختراع ماشین چاپ

■ فراگیر شدن پژوهش‌های علمی و نشر علم به دنبال توسعه صنعت چاپ

■ چاپ کتاب‌های غیر مذهبی و تأثیر آن بر وضعیت فکری و فرهنگی جوامع اروپایی

نیکلاس کوپرنیک	طرح نظریهٔ چرخش زمین به دور خورشید در رسالهٔ گردش اجرام سماوی
کپلر	اثبات‌کنندهٔ نظریه کوپرنیک
گالیله	مخترع تلسکوپ و تأیید بیش از پیش نظریهٔ کوپرنیک
ویلیام هاروی	مطالعه در زمینهٔ کارکرد قلب و چگونگی گردش خون
دکارت	بنیانگذار سبک تحقیق در ریاضی
فرانسیس بیکن	از طرفداران روش شناخت تجربی در مطالعات علمی
یوهانس گوتنبرگ	مخترع دستگاه چاپ

۳. اکتشافات جغرافیایی و شروع استعمارگری اروپاییان

■ پیامدهای اکتشافات جغرافیایی و کشف راه‌های دریایی جدید:

۱. به هم خوردن موازنهٔ تجارت جهانی

۲. آغاز استعمارگری اروپاییان

درس شانزدهم: (رسانس و عصر جدید)

درسنامه

رسانس	
تعریف	تفکر و سبک جدید زندگی که اساس آن نوزایی و تجدید حیات فرهنگی یونان و روم باستان بود.
زمان و زادگاه	قرن ۱۴م - ایتالیا (فلورانس)
عوامل ظهور	۱. رشد شهرنشینی و تجارت ■ تأثیر جنگ‌های صلیبی بر رشد شهرها و تجارت به ویژه در مناطق ساحلی اروپا ■ تأثیرپذیری بیشتر بر شهرهای ایتالیایی علت: سرآمد بودن شهرهای ایتالیایی در تجارت، بانکداری و صنعت ■ مثال ۱: شهرهای ونیز، جنوا، پیزا و پالرمو تجارت در دریای مدیترانه و سواحل غربی اروپا را در اختیار داشتند. ■ مثال ۲: فلورانس مرکز داد و ستد کالاهای قیمتی فلزی و چرمی و تجارت پارچه در بخش وسیعی از اروپا بود. ■ شکل‌گیری مشاغل و حرفه‌های گوناگون و گروه جدیدی از شهرنشینان ثروتمند (بازرگانان، بانکداران، صاحبان صنایع) که به آن‌ها بورژوا می‌گفتند. ■ ویژگی‌های بورژواها: ۱. بر عهده گرفتن نقش موثر در اداره امور شهرها با ایجاد انجمن‌ها و شوراهای مختلف ۲. داشتن نگرش و علائق متفاوت با فئودال‌ها و شوالیه‌ها. ۳. قائل بودن اهمیت و ارزش فراوان برای علم، فرهنگ و هنر و سعی بر ترویج آن‌ها ۴. برخورداری از حمایت افراد و خاندان‌های حاکم بر شهرهای ایتالیایی. مثال: خاندان مدیچی که بر فلورانس حکومت می‌کرد.
	۲. گسترش روابط فرهنگی با جهان اسلام ■ آشنایی دانشمندان اروپایی در قرون وسطا با دستاوردهای جهان اسلام از طریق اندلس و سیسیل ■ تأثیر جنگ‌های صلیبی و گسترش روابط تجاری اروپا و شرق بر افزایش آشنایی و آگاهی اروپاییان با ابعاد مختلف تمدن اسلامی و پیشرفت‌های علمی مسلمانان
	۳. پیشینه فرهنگی و تاریخی ■ وجود آثار و بناهای عظیم تمدن یونانی - رومی که برای بسیاری از شهروندان ایتالیایی، یادآور روزگار عظمت و شکوه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی گذشته آنان بود. ■ مطالعه تعدادی از نویسندگان و اندیشمندان درباره فرهنگ یونان و روم باستان و تصمیم بر احیای آن.

دستاوردها و تحولات رسانس:

۱. گسترش اندیشه انسان‌گرایی (اومانیزم)

۲. تحولات علمی

۳. اکتشافات جغرافیایی و شروع استعمارگری اروپاییان

۴. جنبش اصلاح دینی و نهضت پروتستان

۱. گسترش اندیشه انسان‌گرایی (اومانیزم)

■ تعریف: حرمت نهادن به اعتبار و ارزش انسان و تصدیق استعداد و توانایی‌های او

■ این اندیشه ریشه در فرهنگ یونان باستان داشت.

■ عقاید انسان‌گرایان یا اومانیزست‌ها:

- انسان محور و مدار جهان است.

- معیارهای اخلاقی و ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی باید بر پایه خواسته‌های انسان و تمایلات دنیوی او ایجاد شود.

- انسان موجودی است که زندگی دنیوی او ارجمند و مهم است.

۲. نهادهای قدرتمند و تأثیرگذار بود.
۳. بر تمام جنبه‌های زندگی مسیحیان اعمال نفوذ و نظارت می‌کرد.
۴. در سده‌های میانه، هدایت جریان فکر و فرهنگ به دست مقام‌های کلیسا بود.
۵. کلام، فلسفه، اخلاق، ادبیات و هنر را مطابق میل و سلیقه خود تعلیم می‌دادند.
۶. تفسیر کتاب مقدس را حق انحصاری خود می‌دانستند.
۷. اجازه نمی‌دادند کتاب مقدس جز به زبان لاتین ترجمه و منتشر شود.
۸. در قرون وسطا، کلیسا موفقیت زیادی در گسترش مسیحیت در میان ژرمن‌ها و سایر اقوام مهاجم به اروپا کسب کرد.

دارای املاک و زمین‌های بسیاری در سرتاسر اروپا و به‌خصوص ایتالیا بود.

۵. رسم بخشش گناهان بیانگر نفوذ و تأثیر گسترده کلیسا است.

۶. کلیسا از حربه تفتیش عقاید یا انگیزیسیمون برای (۱) مقابله با بی‌دینی و بدعت‌گذاری و (۲) جلوگیری از اندیشه‌های مخالفان، استفاده می‌کرد.

روابط کلیسا با شاهان و فئودال‌ها	
در سده‌های نخستین قرون وسطا	- همکاری و اتحاد پاپ‌ها با شاهان و اشراف اروپای غربی - هدف: ناکام گذاشتن تلاش‌های سیاسی و نظامی امپراتوری بیزانس برای تسلط بر کلیسای روم
پس از مرگ شارلمانی	- ادعای حقوق سیاسی و قدرت دنیوی از طرف اسقف‌ها و پاپ به دلیل آشفتنی اوضاع - رقابت و کشمکش گاه به گاه با شاهان و امپراتوران
در سده‌های ۱۱ و ۱۲ م	اختلاف و درگیری شدید پاپ با امپراتور آلمان بر سر انتصاب اسقف‌ها و اعطای حلقه و عصای اسقفی

علم و آموزش	
نیمه نخست قرون وسطا	- کساد و بی‌رونق شدن فعالیت‌های علمی و فرهنگی به دلیل افول شهرها. - عمده آموزش: تربیت کشیشان و مبلغان مذهبی - سیطره کلیسا بر ابعاد مختلف فرهنگ و نظام تعلیم و تربیت - علاقه و توجه خاص شارلمانی به دانش و تعلیم و تربیت - تأسیس مدرسه‌ای در کاخ سلطنتی توسط شارلمانی و دعوت از علمای مسیحی از انگلستان، ایرلند و ایتالیا برای تدریس
نیمه دوم قرون وسطا	- نیاز بیشتر به علم و آموزش به دلیل رونق شهرهای اروپایی، افزایش ثروت، رشد جمعیت شهری - ضرورت وجود حقوق‌دان برای حل و درس دعاوی - گشایش مدرسه‌های حقوق و طب در ایتالیا - توسعه تدریجی مدارس و دانشگاه‌ها - تدریس کتاب قانون ابن سینا در دانشگاه‌ها - تأسیس دانشگاه پاریس و تحصیل حقوق، فلسفه، الهیات مسیحی در آن. - زبان آموزش رسمی: لاتین - تأکید بر دانش الهیات مسیحی، فلسفه و منطق و عدم توجه به علوم تجربی و مهندسی - آشنایی دانشمندان اروپایی با اندیشه‌های فلسفی فیلسوفان بزرگ یونان باستان از طریق ترجمه آثار و نوشته‌های فیلسوفان مسلمان.

توماس آکویناس برجسته‌ترین فیلسوف اروپایی سده‌های ۱۲ و ۱۳ م بود که در کتاب «اصول الهیات» از برهان‌های ارسطو برای اثبات خدا استفاده کرد.

۲۵نمره

آزمون درس پانزدهم

۱۵

۱/۲۵	۱. درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخص کنید. (الف) در قرون وسطا، کشاورزی که بر روی زمین فئودال‌ها کار می‌کردند سرف نامیده می‌شدند. (استعدادهای درخشان کامل، ۱۳۹۰) (ب) رسم بخشش گناهان از جمله رسوم دینی بود که نفوذ و تأثیر کلیسا را در قرون وسطا نشان می‌دهد. (سلمان فارسی، ۱۳۹۸) (ج) سرف‌ها در پایین‌ترین مرتبه اجتماعی نظام فئودالی قرار داشتند. (د) جنگ‌های صلیبی زمینه‌ساز انتقال دستاوردهای گوناگون تمدن اسلامی به اروپا شد. (ه) در نیمه دوم قرون وسطا بر دانش علوم تجربی و مهندسی تأکید می‌شد. درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐
------	---

۲. جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.

۱/۵

(فرزانگان شوشتر، ۱۳۹۰)

(افهنگانه، ۱۳۹۰)

(الف) سردار گُرد مسلمان، بیت‌المقدس را از اشغال صلیبیان آزاد کرد.

(ب) پادشاه فرانک‌ها، نام. به امح قد، ت. سم.

۱. مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین‌های اروپایی	
زمینه	هجوم و مهاجرت گسترده طوایف ژرمنی به سرزمین‌های اروپای غربی
تأثیر	رکود و تعطیلی فعالیت‌های تجاری و کارگاهی و بروز مشکلات اقتصادی و اجتماعی
پیامد	تشویق مردم برای شرکت در جنگ‌های مذهبی توسط پادشاهان و فنودال‌ها به منظور کاهش مشکلات اجتماعی و اقتصادی
۲. به خطر افتادن موجودیت امپراتوری بیزانس	
زمینه	پیروزی سلجوقیان بر امپراتوری بیزانس در جنگ ملازگرد
تأثیر	درخواست کمک امپراتور روم شرقی از پاپ بر علیه مسلمانان
پیامد	درخواست پاپ اوربان دوم از مسیحیان برای حمله به سرزمین‌های اسلامی و جنگ با مسلمانان
۳. موفقیت‌های نظامی مسیحیان در اندلس	
زمینه	ضعف و اختلافات داخلی حاکمان مسلمان در اندلس
تأثیر	تصرف بخش‌های وسیعی از اندلس توسط مسلمانان
پیامد	افزایش انگیزه و روحیه صلیبیان برای شرکت در نبرد بر علیه مسلمانان (جنگ مقدس)

رویداد جنگ‌های صلیبی

۱. تصرف بیت‌المقدس و چند شهر دیگر منطقه شام توسط صلیبیان در نخستین جنگ صلیبی
عوامل مؤثر: ۱. غفلت حکومت سلجوقی ۲. اختلاف و دشمنی میان خلافت‌های فاطمیان و عباسیان
۳. به راه انداختن چندین جنگ توسط پادشاهان، فنودال‌ها و شوالیه‌های اروپایی و به تشویق پاپ
عامل زمینه‌ساز: آزاد شدن بیت‌المقدس از اشغال صلیبیان توسط صلاح الدین ایوبی، سردار گُرد مسلمان
۴. پایان جنگ‌های صلیبی با پیروزی مسلمانان و بیرون راندن صلیبیان از آخرین پایگاه‌شان در سواحل شام
آثار و پیامدهای جنگ‌های صلیبی:

۱. آسیب و خسارت‌های جانی و مالی فراوان برای ساکنان فلسطین، شام و مصر
۲. آشنایی اروپاییان با تمدن باشکوه اسلامی
۳. انتقال دستاوردهای گوناگون تمدن اسلامی به اروپا
۴. افزایش اطلاعات جغرافیایی اروپاییان
۵. رونق و شکوفایی مجدد بنادر مهم اروپایی در دریای مدیترانه

پیدایش پادشاهی‌های صغریه

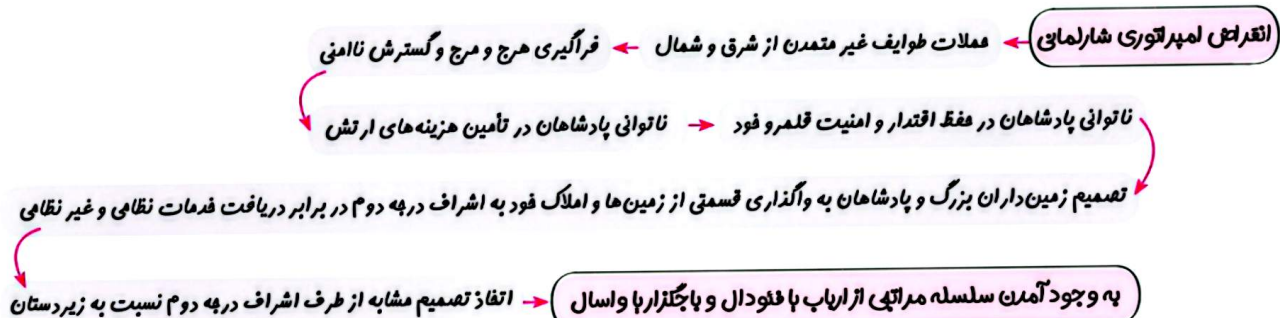
سده‌های ۱۲ و ۱۳ م ← احیای شهرها و رشد تجارت ← سرکار آمدن شاهان نیرومند در اروپا به ویژه در انگلستان و فرانسه ←
اقدام به تشکیل ارتش منظم و دائمی به منظور ایجاد تمرکز و کاهش وابستگی به نیروی نظامی فنودال‌ها ← تقویت حکومت مرکزی ←
کاهش چشمگیر قدرت اشراف فنودال

کلمه شاه از پشتیبانی بازرگانان و صنعت‌گران برخوردار بود.

دلیل: از طریق برقراری نظم و امنیت، وحدت اداری و یکسان‌سازی قوانین، شرایط مساعدی برای توسعه تجارت و صنعت فراهم شده بود.

بنگاه و موقعیت کلیسا

۱. نهادی قدرتمند و تأثیرگذار بود.
۲. بر تمام جنبه‌های زندگی مسیحیان اعمال نفوذ و نظارت می‌کرد.
۳. در سده‌های میانه، هدایت جریان فکر و فرهنگ به دست مقام‌های کلیسا بود.
- کلام، فلسفه، اخلاق، ادبیات و هنر را مطابق میل و سلیقه خود تعلیم می‌دادند.
- تفسیر کتاب مقدس را حق انحصاری خود می‌دانستند.
- اجازه نمی‌دادند کتاب مقدس جز به زبان لاتین ترجمه و منتشر شود.
۴. در قرون وسطا، کلیسا موفقیت زیادی در گسترش مسیحیت در میان ژرمن‌ها و سایر اقوام مهاجم به اروپا کسب کرد.



باجگزار یا واسال	- به ارباب خود سوگند وفاداری یاد می‌کرد. - موظف بود هنگام جنگ، ارباب خود را یاری دهد و از کاخ و کوشک او حفاظت کند. - موظف بود به ارباب خود عوارض و مالیات بپردازد.
اربابان یا فنودال‌ها	- از زیردستان خود مالیات می‌گرفتند. - به قضاوت می‌پرداختند و حتی بعضی از آنان حکم اعدام صادر می‌کردند. - حق اعلان جنگ و صلح داشتند و پرچم و لوای مخصوص به خود داشتند. - در قلعه‌های عظیم مستقر بودند که به مثابه پایتخت آنان بود.
سرف‌ها	- کشاورزان وابسته به زمین که بر روی زمین‌های اربابان کار می‌کردند. - در پایین‌ترین مرتبه اجتماعی نظام فنوالی قرار داشتند. - گروهی به دلیل بدهکاری سرف شدند و گروهی به دلیل هرج و مرج زمین خود را در عوض حمایت به فرد نیرومندی واگذار کردند. - اجازه نداشتند ملک ارباب خود را ترک کنند اما قابل خرید و فروش هم نبودند.

۱	اختراع خیش آهنی	۳ عامل بهبود کشاورزی در قرون وسطا
۲	بهره‌گیری وسیع از اسب در امور زراعی	
۳	استفاده درست از کود حیوانی	
۱	زیر کشت نرفتن حدود $\frac{1}{3}$ تا نیمی از زمین در هر سال برای بازایی قوت آن	۳ دلیل محدود بودن افزایش میزان تولید محصول
۲	وقوع قحطی و گرسنگی به صورت پیوسته	
۳	وضعیت نامناسب جاده‌ها و حمل و نقل	
۱	مسیحیان به دعوت پاپ و فرماندهی شاهان و اشراف اروپایی علیه مسلمانان برپا کردند.	۳ ویژگی جنگ‌های صلیبی
۲	حدود ۲۰۰ سال طول کشید.	
۳	مسیحیان شرکت‌کننده، نشان صلیب را بر لباس و پرچم‌های خود نصب کرده بودند.	
۱	مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین‌های اروپایی	۳ علت وقوع جنگ‌های صلیبی
۲	به خطر افتادن موجودیت امپراتوری بیزانس	
۳	موفقیت‌های نظامی مسیحیان در اندلس	

درس پانزدهم: (قرون وسطا)

درس نامه

امپراتوری روم شرقی (بیزانس):

۱. برخورداری از اقتصاد و ارتش نسبتاً نیرومند
۲. دوام آوردن در برابر حملات مسلمانان با وجود از دست دادن:
 - سرزمین‌های آفریقایی
 - بخش وسیعی از قلمرو آسیایی
۳. پایتخت: قسطنطنیه

قسطنطنیه:

۱. پایتخت امپراتوری بیزانس
 ۲. پایگاه مهم برای تسلط امپراتوری بر ولایات تابع و حفاظت از راه‌های مهم تجاری
 ۳. داشتن موقعیت جغرافیایی ویژه و باروهای دفاعی مستحکم
 ۴. با فتح آن توسط ترکان عثمانی، امپراتوری متلاشی شد.
- امپراتوری روم غربی:
۱. در برابر سیل تهاجم دسته‌های ژرمن فرو پاشید.
 ۲. به چندین سرزمین جدا از هم تجزیه شد که بر هر یک یکی از دسته‌های ژرمن حکومت می‌کرد.
 ۳. پیامدهای تهاجم ژرمن‌ها:

■ افول شهرنشینی

■ رکود تجارت

■ گسترش زندگی روستائینی

■ از رونق افتادن تعلیم و تربیت و فعالیت‌های فرهنگی و تعطیلی مدارس

■ از یاد رفتن علوم، ادبیات، معماری و هنر یونانی و رومی

فرانک‌ها:

۱. دسته‌ای از ژرمن‌ها بودند.
 ۲. با تصرف سرزمین گل، حکومت خود را بنیان نهادند.
 ۳. پس از گرویدن به دین مسیحیت و اتحاد با کلیسای رم، قلمرو خود را گسترش دادند.
 ۴. پادشاهی آن‌ها در زمان شارلمانی به اوج قدرت رسید.
- شارلمانی:

۱. تا سال ۸۰۰ م بخش اعظم اروپای غربی و مرکزی را تحت سلطه خود در آورد.

۲. با پاپ متحد شد و از او در برابر دشمنان و رقیبانش پشتیبانی کرد.

۳. پاپ لقب «امپراتوری مقدس روم» را به او داد.

۴. برای اداره قلمرو خود، نهاد اداری دوران امپراتوری روم (کومیس یا گنت) را احیا کرد.

۵. مأموران ویژه‌ای را برای نظارت بر عملکرد گنت‌ها و گزارش به پادشاه برگزید.

گنت و گنت‌ها

۱. نهاد اداری دوران امپراتوری روم

۲. توسط شارلمانی و برای اداره قلمرواش احیا شد.

۳. گنت‌ها مناطق مختلف امپراتوری فرانک‌ها را اداره می‌کردند.

۴. مأموران ویژه‌ای که توسط شارلمانی انتخاب شده بودند، عملکرد آن‌ها را نظارت می‌کردند.

۳. نگارگری	زمان شاه اسماعیل	■ پایه‌گذاری مکتب تبریز توسط کمال‌الدین بهزاد ■ شروع کتابت و تصویرگری شاهنامه
	زمان شاه تهماسب	■ کتابت و تصویرگری شاهنامه به پایان رسید و به شاهنامه تهماسبی معروف شد. ■ تصویرگری ۲۵۰ خرده نگاره توسط سلطان محمد تبریزی، جلال‌الدین میرک و دیگران ■ به وجود آمدن مکتب قزوین در نگارگری توسط هنرمندان قزوین
	زمان شاه عباس اول	■ هنر نگارگری به اوج شکوفایی خود رسید. ■ آقازاده عباسی مکتب اصفهان را پایه‌گذاری کرد. ■ مهم‌ترین نوآوری رضا عباسی: به تصویر کشیدن زندگی روزمره مردم و فعالیت اصناف و پیشه‌وران
۴. خوشنویسی	■ در دوره صفوی به اوج شکوفایی رسید. ■ توسط هنرمندانی چون میرعلی هروی و میرعماد حسینی قزوینی به کمال رسید.	

هنر باستان‌نگاری	■ هنر فرش‌بافی از حالت روستایی و عشایری خارج شد و به صورت یک صنعت ملی درآمد. ■ یکی از شاهکارهای هنری جهان: فرش اردبیل به سفارش شاه تهماسب اول برای پیشکش به مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی ■ عصر طلایی پارچه‌بافی ■ مهم‌ترین کانون‌های پارچه‌های زری‌بافت: اصفهان - یزد - کاشان ■ تولید شال ترمه: کرمان
هنر فلزکاری	■ استفاده از فولاد توسعه بیشتری یافت. ■ توجه بیشتر هنرمندان به: ظرافت، خلاقیت و زیبایی در خلق آثار هنری ■ دو ویژگی مهم فلزکاری در این دوره: ۱. خوشنویسی اشعار زیبا و سخنان نفی بر روی بسیاری از آثار فلزی ۲. طلاکاری روی فلزات ■ آثار فلزی هم جنبه هنری داشتند و هم موجب رونق تجارت و کسب و کار بودند.

۱/۲۵	۱. درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. (الف) در دوره صفوی، سنت وقف در جامعه گسترش یافت. (ب) در دوره صفوی، علوم تجربی و ریاضیات در ایران رونق فراوانی پیدا کرد. (ج) کتاب حبیب السیر تألیف غیاث‌الدین خواند میر از مشهورترین آثار تاریخ‌نگاری دوره شاه تهماسب اول است. (د) هنر نگارگری در دوره شاه عباس اول به اوج شکوفایی رسید. (ه) در عصر صفوی، شهر کرمان در تولید پارچه‌های زری‌بافت شهرت داشت. درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐
۱/۵	۲. جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. (الف) در هنر نگارگری عصر صفوی، مکتب اصفهان توسط پایه‌گذاری گردید. (ب) شاه اسماعیل صفوی با فتح هرات هنرمند دربار تیموری را به تبریز برد و او مکتب نگارگری تبریز را برپا کرد. (فرزندگان شوشتر - ۱۴۰۱) (ج) کتاب تاریخ عالم آرای عباسی از مشهورترین آثار تاریخ‌نگاری دوره است. (د) در عهد صفوی، به معلمان مدارس می‌گفتند. (ه) نماد قدرت سیاسی در عهد صفوی بود. (و) فرش اردبیل به سفارش برای پیشکش به مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی بافته شد.
۱	۳. پاسخ درست را انتخاب کنید. (الف) کدامیک از سلسله‌های زیر، هنر اصیل فرش‌بافی را از حالت روستایی خارج کردند و به صورت یک صنعت ملی در آوردند؟ (نیکان - ۱۳۰۱) (۱) صفویان (۲) قاجاریه (۳) غزنویان (۴) سلجوقیان (ب) احسن‌التواریخ تألیف از آثار مشهور تاریخ‌نگاری در زمان است. (۱) اسکندر بیک منشی - شاه تهماسب اول (۲) حسن بیگ روملو - شاه تهماسب اول (۳) اسکندر بیک منشی - شاه عباس اول (۴) حسن بیگ روملو - شاه عباس اول

محمدتقی مجلسی	فقیه، محدث و مؤلف کتاب‌های مهم در حدیث و فقه
محمدباقر مجلسی	صاحب دایرةالمعارف بزرگ حدیث به نام بحارالانوار
میرداماد	بنیان‌گذار مکتب فلسفی اصفهان، عالم بزرگ حوزه فلسفه و عرفان
شیخ بهایی	از برجسته‌ترین علمای عصر صفوی که در همه علوم دینی و عقلی و طبیعی صاحب‌نظر بود.
ملاصدرا	۱. از شاگردان شیخ بهایی و میرداماد، معروف به صدرالمآلهین ۲. مؤسس مکتب فلسفی «حکمت متعالیه» ۳. شاخص‌ترین چهره فلسفی عصر صفوی و دوران بعد تا زمان ما ۴. میراث‌گران قدر فلسفه مشاء، اشراق، کلام و عرفان را به هم آمیخت و نظام فلسفی نوینی به وجود آورد.

علل شکوفایی معماری در عصر صفویان:

۱. برخورداری از تجارب معماری عصر تیموری

۲. سایه ثبات، امنیت و حمایت پادشاهان به ویژه شاه عباس اول

میدان نقش جهان	■ نماد معماری عصر صفوی است. ■ به همت شاه عباس اول ساخته شد. ■ مهم‌ترین ویژگی: شکوه و عظمت و کاربردهای متنوع ■ ویژگی دیگر: ارتباط با مراکز پر رفت و آمد شهر (مسجد و بازار) ■ کاربردها: برگزاری جشن‌ها، مسابقات چوگان‌بازی و تیراندازی، باریابی سفرا، سان دیدن از سپاهیان، اجرای نمایش و آتش‌بازی
کاخ عالی‌قاپو	نماد قدرت سیاسی بود و بر میدان نقش جهان اشراف داشت.
مسجد جامع عباسی (مسجد امام)	■ در عهد شاه عباس طراحی و ساخته شد. ■ ویژگی مهم: هماهنگی در رنگ‌ها و نقش‌های کاشی‌ها - طراحی و معماری بی‌نظیر
مسجد شیخ لطف‌الله	■ وسعت و ابعاد آن از مسجد جامع عباسی کوچکتر است. ■ از آثار بی‌نظیر معماری ایران از نظر فن معماری و زیباشناسی ■ ویژگی شاخص: کاشی‌کاری هنرمندانه

هنر در عصر صفوی		
هنر نگارگری	زمان شاه اسماعیل	■ کمال‌الدین بهزاد به ریاست کتابخانه دربار تبریز منصوب شد. ■ پایه‌گذاری مکتب تبریز توسط کمال‌الدین بهزاد ■ شروع کتابت و تصویرگری شاهنامه
	زمان شاه تهماسب	■ کتابت و تصویرگری شاهنامه به پایان رسید و به شاهنامه تهماسبی معروف شد. ■ تصویرگری ۲۵۰ خرده نگاره توسط سلطان محمد تبریزی، جلال‌الدین میرک و دیگران ■ به وجود آمدن مکتب قزوین در نگارگری توسط هنرمندان قزوین
	زمان شاه عباس اول	■ هنر نگارگری به اوج شکوفایی خود رسید. ■ آقارضا عباسی مکتب اصفهان را پایه‌گذاری کرد. ■ مهم‌ترین نوآوری رضا عباسی: به تصویر کشیدن زندگی روزمره مردم و فعالیت اصناف و پیشه‌وران
هنر خوشنویسی		■ در دوره صفوی به اوج شکوفایی رسید. ■ توسط هنرمندانی چون میرعلی هروی و میرعماد حسنی قزوینی به کمال رسید.

درس چهاردهم: (فرهنگ و تمدن در عصر صفوی)

درسنامه

زمینه‌های شکوفایی فرهنگ و هنر	
۱	ایجاد وحدت سیاسی، یکپارچگی جغرافیایی و انسجام اجتماعی در ایران
۲	رسمیت یافتن و استقرار شیعه دوازده امامی
۳	توجه بیش از پیش شاهان و مقام‌های کشوری و لشکری به هنر و معماری و فعالیت‌های علمی و آموزشی
۴	گسترش سنت وقف در جامعه
۵	علم‌دوستی، استعداد و ذوق هنری ایرانیان و میراث علمی، ادبی و هنری باقی‌مانده از دوران قبل به خصوص عصر تیموری

ویژگی‌های علوم و معارف در عصر صفوی	
۱	علوم دینی، به ویژه معارف شیعی، گسترش یافت.
۲	آموزش ادبیات، حکمت و فلسفه در مراکز مختلف صورت می‌گرفت.
۳	علوم تجربی و ریاضیات رو به افول گذاشت.
۴	نجوم و ستاره‌شناسی با خرافات آمیخته شد و اعتقاد به سعد و نحس رایج بود.
۵	تاریخ‌نگاری تا حدی دچار افول شد اما در سه حوزه تاریخ عمومی، تاریخ محلی و تکنگاری ادامه یافت.



مشهورترین آثار تاریخ‌نگاری دوره صفوی

نام اثر	مؤلف	مربوط به دوره ...
حبیب‌السیر	غیاث‌الدین خواند میر	شاه اسماعیل اول
احسن‌التواریخ	حسن بیگ روملو	شاه تهماسب اول
تاریخ عالم آرای عباسی	اسکندر بیک منشی	شاه عباس اول

مدارس عصر صفوی

کاربرد: آموزش معارف دینی و دیگر علوم
 سازندگان: مقام‌های حکومتی، شخصیت‌های مذهبی، برخی از ثروتمندان خیر
 نحوه تأمین مخارج: در بیشتر مدارس از طریق درآمد موقوفات
 نمونه‌ها: مدرسه چهارباغ (مدرسه مادرشاه)، مدرسه شیخ لطف‌الله
 ویژگی مدارس: حیاط وسیع که به باغچه یا باغ شباهت داشت و نهر آبی در میان آن جاری بود.

اوضاع اقتصادی در عصر صفوی

- رکن مهم فعالیت‌های اقتصادی ← کشاورزی و دامداری
- علت رونق اقتصادی شهرها و روستاها ← ثبات و امنیت سیاسی و اجتماعی
- نحوه اداره امور توسط دولت ← گرفتن مالیات از کشاورزان و دامداران
- عنوان مالیات پرداختی دامداران ← چوپان بیگی
- تأثیر رشد تجارت خارجی و بین‌المللی ← تبدیل ایران به یکی از کانون‌های مهم تجارت در آسیا
- سکه‌های گوناگون رایج با توجه به ارزش آن‌ها ← عباسی، محمودی، شاهی، بیستی، غازیکه

انواع زمین در دوره صفویه	
اراضی ممالک	در اختیار و تملک والیان ایالت‌ها - توسط آن‌ها میان زیردستان تقسیم می‌شد.
اراضی خاصه	متعلق به شخص شاه - از زمان شاه عباس درآمد آن برای اداره سپاه هزینه می‌شد.
اراضی وقفی	توسط شاه یا مردم (برای جلوگیری از دست‌اندازی حکام) وقف می‌شد.
املاک خصوصی	بسیار ناچیز بود و همواره در معرض مصادره قرار داشت.

روابط خارجی ایران عصر صفوی		
الف) روابط با همسایگان	عثمانی	■ شکل‌گیری حکومت صفوی را تهدید و مانع جدی برای توسعه‌طلبی خود می‌دید. ■ قتل‌عام شیعیان و مریدان صفوی در آسیای صغیر ■ شکست سپاه شاه اسماعیل از سپاه سلطان سلیم در نبرد چالدران ■ ایستادگی صفویان به شیوه‌های مختلف در برابر دشمن ■ بسته شدن عهدنامه‌های صلح میان برخی فرمانروایان عثمانی با ایران
	ازبکان	■ تاخت و تاز و قتل و غارت شبیک خان در خراسان هم‌زمان با روی کار آمدن صفویان ■ شکست شبیک خان از شاه اسماعیل در نبرد مرو و کشته شدن او ■ تهاجم ازبکان به خراسان در دوران شاه تهماسب و شاه عباس اول و شکست خوردن ازبک‌ها
	گورکانیان هند	■ به قدرت رسیدن ظهیرالدین بابر در هندوستان، هم‌زمان با قدرت‌گیری صفویان ■ اختلاف در دولت بر سر قندهار ■ حسنه بودن روابط در مجموع ■ برقراری مناسبات سیاسی، فرهنگی و تجاری عمیق میان دو کشور ■ مهاجرت گسترده شاعران، نویسندگان و... ایرانی به هندوستان و شکوفا کردن فرهنگ و ادب فارسی در آن دیار ■ ساخته شدن تاج محل توسط معماران ایرانی ■ رونق فراوان روابط تجاری بین دو کشور
ب) روابط با اروپا	دلایل توسعه روابط:	
	۱. اتحاد اروپاییان با دولت صفوی برای کاستن از حملات عثمانی‌ها به سرزمین‌های خود	
	۲. انگیزه و اهداف اقتصادی و تجاری: اکتشافات جغرافیایی، کشف مسیرهای جدید و آغاز فعالیت‌های استعماری	
	پرتغالی‌ها	نخستین اروپاییانی که از طریق راه‌های دریایی جدید به اقیانوس هند و خلیج فارس رسیدند.
	انگلیس، فرانسه، هلند	با اجازه شاه عباس اول، در خلیج فارس پایگاه تجاری برپا کردند.
	انگیزه شاه عباس از توسعه روابط	۱. بهره‌برداری از دانش نظامی و فنی اروپاییان
		۲. توسعه تجارت خارجی

۳	شکست دادن ازبکان در خراسان و کشتن سرکرده آنان، شیبک خان
پیامد	بخش وسیعی از سرزمین‌های شرق ایران تا رود جیحون تحت حاکمیت صفویان در آمد.
۴	نبرد با سلطان سلیم عثمانی در دشت چالدران
پیامد	شکست خورد و تبریز به اشغال عثمانی‌ها در آمد.
دوران تثبیت (شاه تهماسب)	
سال‌های آغازین	نابسامان و آشفته بودن اوضاع حکومت خودسری و نافرمانی سران ایلات قزلباش و نزاع آن‌ها با یکدیگر هجوم ازبکان از شرق و عثمانی‌ها از غرب به مرزهای ایران

۵۸

کلیه

درس سیزدهم: (تجولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی)

اقدامات	۱. پایان دادن به سرکشی سران قزلباش ۲. شکست دادن ازبکان و عقب راندن آنان از خراسان ۳. دفع کردن تهاجمان بیایی ارتش عثمانی به خاک ایران
عصر اقتدار و شکوفایی (شاه عباس اول)	
سال‌های آغازین	نابسامانی اوضاع داخلی و خارجی به جان هم افتادن سران قزلباش اشغال مناطق وسیعی از خاک ایران توسط ارتش عثمانی تهاجم و تخریب ولایت خراسان در شرق توسط ازبکان
۱	ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور
اقدام	سرکوب امرای سرکشی قزلباش و کاهش قدرت سیاسی و نظامی آنان
۲	نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه (ایجاد سپاه دائمی)
اهداف	تقویت قدرت سیاسی و نظامی دولت مرکزی - کاهش توان سیاسی و نظامی امیران و ایلات قزلباش
ویژگی‌ها	۱. برگزیدن افراد از میان جوانان گرجی، ارمنی و چرکسی تازه مسلمان ۲. اضافه شدن دسته‌های تفنگچی و توپخانه به سپاه ۳. انتخاب افرادی از میان جنگاوران به فرماندهی ۴. تبدیل زمین‌های فراوان به املاک خاصه برای پرداخت حقوق و تأمین تدارکات و تجهیزات سپاه
۳	توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
هدف	بهبود وضع مردم و رفاه و آسایش عمومی
اقدامات	۱. انجام کارهای عمرانی بزرگ (جاده‌سازی، ساخت بناهای مختلف و...) ۲. گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای اروپایی و همسایگان و توسعه تجارت خارجی
۴	انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان
۵	بیرون راندن نیروهای بیگانه از خاک ایران
اقدامات	۱. صلح با دولت عثمانی ۲. لشکرکشی به خراسان و عقب راندن ازبکان ۳. حمله غافلگیرانه به سپاه عثمانی، شکست دادن آنان و آزاد کردن مناطق اشغالی شمال غرب ۴. افزودن عراق و عتبات عالیات به قلمرو صفوی ۵. بیرون راندن پرتغالی‌ها از خلیج فارس با کمک کشتی‌های انگلیسی و آزاد کردن سواحل و جزایر ایرانی
دوران ضعف و انحطاط (از شاه صفی تا شاه سلطان حسین)	
شاه صفی	■ تعادل روحی و سلامت عقل کافی نداشت. ■ دستور به قتل امام قلی‌خان حاکم فارس داد. ■ در زمان او قندهار توسط گورکانیان هند از ایران جدا شد.
شاه عباس دوم	■ نسبت به پدر شجاعت و لیاقت بیشتری داشت. ■ قندهار را پس گرفت اما نتوانست روند ضعف و انحطاط صفویان را متوقف سازد.
شاه سلیمان	■ با امور و اصول کشورداری بیگانه بود. ■ در زمان او اعضای حرم‌سرا نفوذ زیادی داشتند و در اداره امور حکومت دخالت می‌کردند. ■ روند انحطاط و زوال صفویان در زمان او شدت گرفت.
شاه سلطان حسین	■ در زمان او حکومت صفوی به نهایت ضعف و انحطاط رسید. ■ به شدت تحت نفوذ درباریان و مشاوران خرافه‌پرست و تالایق بود. ■ در زمان او درگیری و اختلاف میان مقام‌های کشوری (اهل قلم) و لشکری (اهل شمشیر) شدت گرفت. ■ کشاورزی، صنعت و تجارت دچار رکود شد. ■ تعصبات مذهبی و فشار بر اقلیت‌های دینی افزایش یافت - ناراضی‌هایی از مردم ■ طایفه‌ای از افغان‌های قندهار سر به شورش برداشتند و با تسخیر اصفهان به حکومت صفویان پایان دادند.

۵۹

درس سیزدهم: (تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی)

درسنامه

زمینه‌های تشکیل حکومت صفویان

مهم‌ترین پیامد اجتماعی و مذهبی هجوم مغولان به ایران: گسترش تشیع و تصوف و پیوند روزافزون آن‌ها با یکدیگر در دوران مغولان و تیموریان:

۱. فعالیت طریقت‌های صوفیانه در ایران گسترش یافت.

۲. گرایش مردم به مشایخ و رهبران طریقت‌های صوفی بیشتر شد.

۳. مذهب شیعه به طور محسوسی گسترش یافت.

طریقت صفوی

■ بنیان‌گذار: شیخ صفی‌الدین اردبیلی (مرید و شاگرد شیخ زاهد گیلانی)

■ در زمان جانشینان شیخ صفی در سرتاسر ایران و آسیای صغیر گسترش یافت.

■ در قرن نهم هجری: ۱. به مذهب تشیع گرایش یافت. ۲. به جنبشی سیاسی و مذهبی تبدیل شد.

■ رهبران آن به فعالیت‌های سیاسی و نظامی روی آوردند.

■ مشایخ آن درگیر رقابت سیاسی و دشمنی با حاکمان قراقویونلو و آق قویونلو شدند.

تأسیس حکومت صفوی (شاه اسماعیل)	
بنیان‌گذار	اسماعیل، پسر شیخ حیدر
چگونگی رسیدن به قدرت	شکست دادن آق قویونلوها با سپاهی متشکل از ایلات و طوایف مختلف قزلباش و تصرف تبریز
پایتخت	تبریز
اقدامات شاه اسماعیل صفوی	۱ رسمی کردن مذهب شیعه ۱۲ امامی
	پیامد ۱. شیعیان منسجم و متحد شدند و در خدمت دولت صفوی قرار گرفتند. ۲. ایران از همسایگان مسلمان خود به ویژه عثمانی، ازبکان و گورکانیان هند متمایز شد.
	۲ از میان برداشتن مدعیان داخلی به ویژه حکام محلی
	پیامد وحدت سیاسی و جغرافیایی ایران
	۳ شکست دادن ازبکان در خراسان و کشتن سرکرده آنان، شیبک خان
	پیامد بخش وسیعی از سرزمین‌های شرق ایران تا رود جیحون تحت حاکمیت صفویان درآمد.
	۴ نبرد با سلطان سلیم عثمانی در دشت چالدران
	پیامد شکست خورد و تبریز به اشغال عثمانی‌ها درآمد.
دوران تثبیت (شاه تهماسب)	
سال‌های آغازین	نابسامان و آشفته بودن اوضاع حکومت خودسری و نافرمانی سران ایلات قزلباش و نزاع آن‌ها با یکدیگر هجوم ازبکان از شرق و عثمانی‌ها از غرب به مرزهای ایران

کمال‌الدین بهزاد	نامورترین نقاش عصر تیموری آثار و مکتب نگارگری او سرآغاز دگرگونی عظیمی در نقاشی به شمار می‌آید.
قوام‌الدین، غیاث‌الدین شیرازی، محمدبن محمود اصفهانی	سرناس‌ترین معماران ایرانی در دوره جانشینان تیمور
عظاملک جوینی	مؤلف تاریخ جهانگشا
رشیدالدین فضل‌الله همدانی	مؤلف جامع‌التواریخ
حمدالله مستوفی	مؤلف تاریخ گزیده

۲۵نمره

آزمون درس دوازدهم

۱۲

۱/۲۵	۱. درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. (الف) کتاب تاریخ جهانگشا اثر رشیدالدین فضل‌الله همدانی از آثار عصر ایلخانی و تیموری می‌باشد. (استفاده‌های درفشان آمل - ۱۳۰۱) درست ☐ نادرست ☐ (ب) در دوره ایلخانان تشیع در ایران گسترش یافت. درست ☐ نادرست ☐ (ج) سلاطین تیموری پیرو مذهب تسنن بودند. درست ☐ نادرست ☐ (د) ایلخانان مغول از مشوقان پدید آوردن شاهنامه‌های مصور به شمار می‌روند. درست ☐ نادرست ☐ (ه) در دوران حکومت سلاطین تیموری برخلاف عصر ایلخانان، شیعیان با محدودیت مواجه بودند. درست ☐ نادرست ☐
۱/۲۵	۲. جای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. (الف) فاخرترین نمونه شاهنامه مصور شده در عصر تیموری، شاهنامه می‌باشد. (ب) مغولان پیش از حمله به ایران پیرو آیینی ساده موسوم به بودند که زیر نظر روحانیون اداره می‌شد. (نیکان - ۱۳۰۱) (ج) آثار و مکتب نگارگری سرآغاز دگرگونی عظیمی در نقاشی به شمار می‌آید. (د) هنر در زمان جانشینان تیمور در سراسر ایران به ویژه خراسان گسترش یافت. (ه) در عصر تیموریان علوم مختلف به ویژه رونق داشتند. (نمونه دولتی پشوری - ۱۳۹۸)
۰/۵	۳. پاسخ درست را انتخاب کنید. (الف) شاهنامه مصور دموت مربوط به کدام دوره است؟ (۱) ایلخانان (۲) صفویه (۳) تیموریان (۴) غزنویان (ب) تاریخ گزیده اثر کیست؟ (۱) عظاملک جوینی (۲) حمدالله مستوفی (۳) رشیدالدین فضل‌الله همدانی (۴) امیر علیشیرنوازی
۸	۴. به سؤالات زیر پاسخ کوتاه دهید. (الف) در عصر ایلخانان چه عاملی نقش مهمی در گسترش تشیع در ایران داشت؟ (استفاده‌های درفشان آمل - ۱۳۰۱) (ب) در دوره فرمانروایی ایلخانان چه نوع شعری متداول بود؟ (فرهنگان شوشتر - ۱۳۰۱) (ج) نام سه مورد از طریقت‌های صوفیانه را که در زمان تیموریان و ایلخانان ظهور کردند، بنویسید. (نیکان - ۱۳۰۱) (د) تشیع در دوره ایلخانان با کمک چه کسی گسترش یافت؟ (نیکان - ۱۳۰۱) (ه) ویژگی شاخص دینی دوره مغول و تیموری چه بود؟ (سلمان فارسی - ۱۳۹۸) (و) سرناس‌ترین معماران دوره جانشینان تیمور را نام ببرید. (ز) چه عاملی باعث شد تا پیروان دین‌های گوناگون در میان مغولان به تبلیغ دین خود بپردازند؟ (ح) در نتیجه کدام عوامل، حکومت ایلخانی، ماهیت ایرانی - اسلامی پیدا کرد؟ (ط) چه عاملی زمینه را برای بازسازی ایران و انجام اصلاحات در زمان مغولان فراهم کرد؟ (ی) کدام هنرها در عصر ایلخانی و تیموری رونق و رشد بسزایی داشت؟ (ک) نشانه رشد و رونق علوم مختلف در دوره تیموری چیست؟

به سؤالات زیر پاسخ کامل دهید.

(استفاده‌های درفشان آمل - ۱۳۰۱)

۵. (الف) صوفیان در عهد ایلخانی و تیموری از چه جایگاه اجتماعی و اقتصادی برخوردار بودند؟

(فرهنگان شوشتر - ۱۳۰۱)

(ب) چرا تاریخ‌نگاری در دوره ایلخانان و تیموریان رو به شکوفایی نهاد؟

(نیکان - ۱۳۰۱)

(ج) ویژگی مهم معماری در عصر ایلخانان و تیموریان را تشریح کنید.

(نمونه رشد - ۱۳۰۱)

(د) یکی از رویدادهای مهم دوره ایلخانان چه بود؟ چرا؟

(ه) در قرن نهم هجری، تغییر و تحولات چشمگیری در فعالیت طریقت‌های صوفی به وجود آمد، این تحولات کدام‌اند؟

(و) به کدام دلایل، شهر هرات در زمان شاه رخ و جانشینانش، به یک، از کانون‌های بزرگ علم، فرهنگ، و هنر، جهان اسلام

تلفیقی از سنت‌های نقاشی ایرانی و چینی بود. بیشتر در کتاب‌آرایی و مصور ساختن کتاب‌ها جلوه گر شد. مشوق پدید آوردن شاهنامه‌های مصور بودند. (شاهنامه دموت)	عصر ایلخانان	نگارگری و خوشنویسی
در سراسر ایران به ویژه خراسان گسترش یافت. مصور کردن کتاب‌های گوناگون افزایش پیدا کرد (به دلیل کیفیت خوب و فراوان کاغذ و مواد نگارگری) کتاب‌هایی با قطع بزرگ پدید آمد. فاخرترین نمونه شاهنامه مصور شده: شاهنامه بایسنقری	عصر جانشینان تیمور	
متوقف یا کند - ویرانی شهرها و نابودی بسیاری از آثار فرهنگی و هنری	دوره چنگیزخان	معماری ایرانی
عمرانی و آبادانی سمرقند با گرد آوردن هنرمندان و معماران بزرگ سرزمین‌های فتح شده	دوره تیمور	
عظمت و شکوفایی کم نظیر بخصوص در عصر شاهرخ و همسرش گوهرشاد	دوره جانشینان تیمور	

ویژگی‌های مهم معماری در عصر ایلخانان و تیموریان:

۱. ایجاد بناهای عظیم
۲. ساختن گنبد، طاق‌ها، ایوان‌ها و مناره‌های بلند
۳. تزئین ساختمان‌ها با گچ‌بری و کاشی‌کاری
۴. استفاده از ترکیب آجر و کاشی برای تزئین و زیباسازی بناها

علم و ادب

ادبیات

دوره ایلخانان:

- زبان فارسی در قلمرو نظم و نشر رو به رشد بود.
- زبان فارسی به احیا و تقویت هویت ایرانی کمک کرد.
- شعر حماسی و شاهنامه سرایی متداول بود.

عصر تیموری:

- شعر و شاعری رواج بیشتری پیدا کرد.
 - شاعران و ادیبان پشتیبانی می‌شدند.
 - شعر و شاعری در میان مردم عادی گسترش فراوانی داشت.
- دلایل رشد تاریخ‌نگاری در عهد ایلخانان و تا حدودی تیموریان:

۱. علاقه‌مندی ایلخانان و فرمانروایان تیموری به جاودانه کردن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی و نظامی خود
۲. خودآگاهی رجال ایرانی

برخی نقش‌آفرینان درس دوازدهم!	
خواجه نصیرالدین توسی	در دوره ایلخانان با کوشش‌های او، تشیع در ایران گسترش یافت. نقش مهمی در تدوین آثار مختلف در علوم مورد نیاز ایلخانان داشت. بسیاری از دانشمندان متواری در برابر هجوم مغولان را به ایران برگرداند. با تجمع دانشمندان در رصدخانه مراغه زمینه فعالیت‌های علمی آن‌ها را هموار کرد.
ألجایتو	ایلخان مغول و جانشین غازان که به مذهب شیعه گروید.
بایسنقر	پسر شاهرخ، سیاستمداری هنرمند و هنرپرور بود. به دستور او شاهنامه خوشنویسی و مصور شد.
امیر علیشیرنوازی	شاعر و از وزیران عهد تیموری (وزیر سلطان حسین بایقرا) پشتیبان و مشوق جدی هنر و هنرمندان بود. به زبان و ادب فارسی توجه جدی داشت.

درس دوازدهم: (فرهنگ و هنر در عصر مغول - تیموری)

درسنامه

دین و اعتقادات مغولان

پیرو آیین شَمنی بودند.
مجموعه‌ای از مظاهر طبیعت را می‌پرستیدند.
به خدای بزرگ اعتقاد داشتند اما خداپرستی آنان ناقص بود.
در مسائل دینی تعصب نداشتند و اهل تسامح و تساهل دینی بودند.

پیروان دین‌های گوناگون به تبلیغ دین خود پرداختند.
بزرگان ایرانی از این موقعیت برای مسلمان کردن ایلخانان استفاده کردند.

نتایج تسامح و تساهل دینی مغولان

مردم نسبت به حکومت ایلخانی احساس بیگانگی کمتری کردند.

در نتیجه

حکومت ایلخانی ماهیت ایرانی - اسلامی پیدا کرد.

نتایج اسلام آوردن مغولان

زمینه برای بازسازی ایران و انجام اصلاحات فراهم شد.

در نتیجه

نفوذ و قدرت ایرانیان در دربار ایلخانان زیاد شد.

یکی از رویدادهای مهم دوره ایلخانان ← اسلام آوردن مغولان
یکی از ویژگی‌های شاخص عصر مغول - تیموری ← اتحاد و زندگی مسالمت‌آمیز پیروان مذاهب و فرق اسلامی و معتقدان دین‌های دیگر
یکی از تحولات مهم دوران ایلخانان و تیموریان ← رشد قابل توجه تصوف و طریقت‌های صوفیانه
دلیل روی آوردن مردم به تصوف ← هجوم ویرانگر مغولان به ایران و نگرانی و ناامیدی ایجاد شده در جامعه

دلایل افزایش نفوذ رهبران و مشایخ صوفی:

۱. کثرت پیروان و مریدان
۲. تکریم و احترام مشایخ صوفی توسط فرمانروایان و مقام‌های سیاسی و نظامی
۳. افزایش تمکن مالی و قدرت اقتصادی رهبران صوفی به دلیل نذر و وقف اموال و املاک فراوان به خانقاه‌ها

دو تحول مهم در فعالیت طریقت‌های صوفی در قرن نهم:

۱. گرایش بیشتر به تشیع
۲. ورود به سیاست برای رقابت با فرمانروایان و پادشاهان و به دست گرفتن قدرت

زمینه‌های رشد هنر در عصر تیموری:

۱. پیوند خوردن تجارب و سنت‌های هنری و هنرمندان سرزمین‌های فتح شده
۲. پیدایش مراکز بزرگ فرهنگی و هنری در شهرهای مختلف

مبنای: مجموعه قوانین موسوم به یاسا

مغول‌ها پیش از مسلمان شدن

حل و درس دعاوی در دادگاهی موسوم به یرغو زیر نظر یرغوچی

۵۱

یاسا و سنت‌های مغولی تا حد زیادی از رونق افتاد.

پس از مسلمان شدن مغول‌ها

برخی از سنن تا زمان تیموریان ادامه داشت و در امور سیاسی و لشکری به کار می‌رفت.

تزوگات ← مجموعه قوانینی که توسط تیمور به وجود آمد.

مبنای زندگی اجتماعی و داوری حقوقی ایرانیان در عهد تیموریان ← قوانین شرعی و عرفی

وضعیت اقتصادی:

کشاورزی و تجارت

۱. آسیب جدی به فعالیت‌های کشاورزی و نظام آبیاری به دلیل:

- هجوم مغولان و سرازیر شدن سیل بیابان‌گردان به ایران
- بیگانگی مغولان با قواعد زندگی یکجانشینی و از جمله امور کشاورزی

۲. بهبود وضعیت کشاورزی و کشاورزان به دلیل:

- جذب مغولان به اسلام و فرهنگ ایرانی
- نقش فعال دیوان‌سالاران ایرانی در اداره امور حکومت
- ۳. اصلاحات غازان به منظور پیشرفت و رونق بخش کشاورزی:

- اصلاح قوانین مالیاتی

- بازسازی قنات‌ها و شبکه‌های آبیاری

- اصلاح نظام زمین‌داری

۴. وضعیت بهتر اقتصاد شهری و تجاری به دلیل:

- متحد شدن سرزمین‌های وسیع قاره آسیا به لحاظ سیاسی
- فراهم آمدن زمینه توسعه تجارت بین‌المللی

پول و مالیات

دلائل	ویژگی‌ها	اوایل دوران مغول‌ها
۱. گرایش اشرافیت نظامی مغول به بی‌نظمی و زیاده‌طلبی ۲. بی‌توجهی حاکمان مغول به قوانین اسلامی ۳. بیگانگی حاکمان مغول با سنت‌های ایرانی	۱. نظام مالیاتی به هم ریخت. ۲. انواع و اقسام مالیات‌ها رواج یافت.	
	۱. اصلاح حدودی نظام مالیاتی ۲. مورد توجه قرار گرفتن اخذ خراج از کشاورزان ۳. تداوم مالیات کشاورزی، مالیات بازرگانی و مالیات دامی تا پایان عهد تیموریان	پس از مسلمان شدن مغول‌ها

۲۰۵نمره

آزمون درس بازدهی

۱۱

۱	۱. درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. (الف) مغولان دسته‌ای از قبایل زردپوست بودند که در پی اقدامات سیاسی منگوقاآن متحد و قدرتمند شدند. (نیکان ۱۳۰۰) (ب) آخرین ایلخان مغول الجایتو بود. (ج) شهر و شهرنشینی در عصر تیموریان مانند اوایل دوره مغول، دچار رکود و زوال شد. (د) موج دوم حمله مغول‌ها به ایران به فرماندهی هولاکوخان صورت گرفت. درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐
---	--

۵۲

۱/۵

۲. جای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.

(استعاره‌های درفشان آمد . ۱۳۰۱)

(الف) مجموعه قوانینی تحت عنوان توسط تیمور در عهد تیموریان ایجاد شد.

(نیکان ۱۳۰۰)

(ب) بخش عمده اقتصاد ایران در دوران اسلامی همچون عصر باستان بر و استوار بود.

(ج) حکومت ایلخانان به دست تشکیل شد.

(د) مغولان: د، ند از حکومت ممله‌کا: مص شکست خورده، دند.

گلدک

پیامدهای مرگ ابوسعید آخرین ایلخان مغول

۱. آشفتگی سیاسی و نابسامانی اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران
۲. درگیری خان‌زادگانی از خاندان چنگیز و سرداران مغول بر سر کسب قدرت
۳. به وجود آمدن چندین حکومت محلی غیر مغولی (سربداران، سادات مرعشی، سلسله آل مظفر و...)

ایران در عصر تیموریان

تیمور	هم‌زمان با زوال حکومت ایلخانان در ایران و ضعف حاکمان مغولی ماوراءالنهر، حکومت ماوراءالنهر را به دست گرفت. در ۳ مرحله یورش، سرتاسر ایران را تحت سیطره خود در آورد.
شاهرخ	پسر و جانشین تیمور که پس از او بر سراسر ایران حکومت کرد.
آق قویونلو و قراقویونلو	دو قبیله متشکل از ترکمانان که نواحی غربی و مرکزی ایران را تصرف کردند.
بابر	یکی از شاهزادگان تیموری که حکومت «گورکانیان هند» یا «مغولان کبیر» را در هند بنا گذاشت.

نظام اجتماعی و حقوقی شهر و شهرنشینی

دوره	وضعیت	دلیل
با هجوم مغول به ایران	دچار وقفه و افول شد.	۱. ویرانی شهرهای بزرگ ماوراءالنهر و خراسان و کشته شدن یا مهاجرت ساکنان ۲. دوری گزیدن مغول‌ها از شهر و شهرنشینی بنا به توصیه یاسا (مجموعه قوانین چنگیزخان)
پس از استقرار حکومت ایلخانی	به تدریج رونق یافت.	تلاش‌های دیوان‌سالاران و فرهیختگان ایرانی برای مهار رفتار غیر مدنی مغول‌ها
پس از مسلمان شدن مغول‌ها و اصلاحات غازان	سرعت بیشتری گرفت.	بازسازی ویرانی‌ها - کمک رشد نسبی تجارت به احیای شهرنشینی
عصر تیموریان	دچار رکود و زوال نشد.	علاقه تیمور به شهرسازی
جانشینان تیمور	شکوفایی شهر و شهرسازی	۱. کنار گذاشتن سیاست جنگ و کشورگشایی ۲. علاقه و توجه به عمران و آبادی، علم، فرهنگ و هنر

گروه‌های اجتماعی

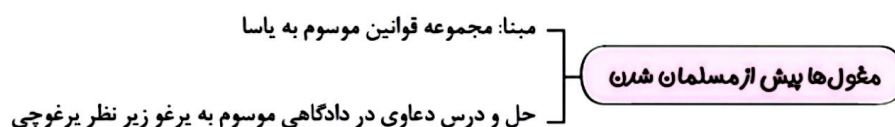
پیامدهای اجتماعی و اقتصادی هجوم مغولان

۱. کاهش جمعیت
۲. مهاجرت‌های گسترده
۳. تخریب زیرساخت‌های اقتصادی و فرهنگی
۴. زوال موقعیت اجتماعی ملاکین، عالمان، بازرگانان، دیوان‌سالاران و خاندان‌های بانفوذ
۵. تحت تأثیر قرار گرفتن بافت قومی و جمعیتی به دلیل ورود اقوام مغول و غیر مغول به ایران



در ابتدای دوره مغول ← رؤسای قبایل و فرماندهان سپاه (اشراف نظامی) از امتیازات و اختیارات فراوانی برخوردار بودند.
با مسلمان شدن مغول‌ها ← بزرگان ایرانی (عالمان، اندیشمندان و...) تحت حمایت ایلخانان، موقعیت و نفوذ اجتماعی خود را باز یافتند.

نظام حقوقی و قضایی



درس یازدهم: (حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول - تیموری)

درسنامه

مغول‌ها

- دسته‌هایی از قبایل زردپوست بودند.
- چنگیزخان با اقدامات سیاسی، نظامی و حقوقی خود آن‌ها را متحد و قدرتمند کرد.
- برای تأمین معاش خود به جنگ و هجوم به سرزمین‌های دیگر روی آوردند.
- از نظر فرهنگی و تمدنی پیشینه مهمی نداشتند.
- به شهر و شهرنشینی توجهی نداشتند.
- هجوم آن‌ها به ایران نتایج زیان‌باری داشت چون فاقد ماهیت فکری و فرهنگی بود.

اوضاع سیاسی:

هجوم مغولان به ایران

موج اول:

- به فرمان چنگیزخان انجام شد و ۶ سال طول کشید.
- بهبانده حمله، کشتار بازرگانان مغول در شهر مرزی اترار بود.
- در شرایطی صورت گرفت که به دلیل اختلاف خوارزمشاهیان با خلافت عباسی، سلطان محمد از تهدید مغولان غافل ماند.
- کشتار جمعیت، ویرانی شهرها، مهاجرت مردم، زوال اقتصاد کشاورزی و اسارت صنعتگران از پیامدهای آن بود.

موج دوم:

- حدود ۲۰ سال بعد از موج اول صورت گرفت.
- هولاکوخان فرماندهی مغولان در حمله به ایران را بر عهده داشت.
- پیامد آن، تأسیس حکومت ایلخانان بود.

ایران در عصر ایلخانان

اقدامات هولاکوخان:

- لشکرکشی به ایران در زمان منگوقاآن
- تشکیل حکومت ایلخانی
- از بین بردن قدرت اسماعیلیان با گشودن قلعه‌های مستحکم آنان
- پایان دادن به حکومت بنی عباس با تسخیر بغداد و کشتن خلیفه عباسی
- دلایل هولاکوخان برای لشکرکشی به ایران:
- نظم بخشیدن به قلمرو متصرفی مغول
- گسترش فتوحات در غرب آسیا

دوره حاکمیت ایلخانان	دوره نامسلمانی	- تلاش بزرگان ایران برای مهار خشونت و رفتارهای خودسرانه مغولان - تلاش دیوان‌سالاران، فیلسوفان، شاعران و... برای آشنا کردن مغول‌ها با فرهنگ ایرانی و آداب کشورداری و فراهم کردن زمینه مسلمان شدن آن‌ها.
	دوره مسلمانی	- شروع از زمان غازان - اعلام اسلام به عنوان دین رسمی - انجام اصلاحات گسترده در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و حقوقی با تلاش‌های رشیدالدین فضل‌الله همدانی - وضعیت منسجم‌تر ایران به لحاظ جغرافیایی و سیاسی - رسیدن ایران به استقلال و اقتدار بیشتر

پیامدهای مرگ ابوسعید آخرین ایلخان مغول

- آشفته‌گی سیاسی و نابسامانی اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران
- درگیری خان‌زادگانی از خاندان چنگیز و سرداران مغول بر سر کسب قدرت
- به وجود آمدن چندین حکومت محلی غیر مغولی (سربداران، سادات مرعشی، سلسله آل مظفر و...)

ایران در عصر تیموریان

تیمور	هم‌زمان با زوال حکومت ایلخانان در ایران و ضعف حاکمان مغولی ماوراءالنهر، حکومت ماوراءالنهر را به دست گرفت. در ۳ مرحله یورش، سرتاسر ایران را تحت سیطره خود در آورد.
شاهرخ	پسر و جانشین تیمور که پس از او بر سراسر ایران حکومت کرد.
بقی قویونلو و قراقویونلو	دو قبیله متشکل از ترکمانان که نواحی غربی و مرکزی ایران را تصرف کردند.
بابر	یکی از شاهزادگان تیموری که حکومت «گورکانیان هند» یا «مغولان کبیر» را در هند بنا گذاشت.

کلید

درس یازدهم: (حکومت، جامعه و اقتصاد)

عصر غزنوی

- به اوج رسیدن شعر فارسی
- سرودن شاهنامه توسط فردوسی
- تألیف تاریخ بیهقی به زبان فارسی توسط ابوالفضل بیهقی
- نگارش آثار فراوان در تاریخ، طب، ریاضیات، نجوم و فلسفه به زبان فارسی

عصر سلجوقی

- رشد سریع تر و توسعه بیشتر زبان فارسی به دلایل:
 ۱. رشد شهرها
 ۲. تأسیس و توسعه مراکز آموزشی
 ۳. نفوذ روزافزون دیوان سالاران ایرانی در دستگاه اداری حکومت
 ۴. جذب شعرا و نویسندگان به دربارهای مختلف
- رونق و شکوفایی فراوان شعر فارسی به ویژه در انتهای دوره

علم و آموزش

۱. جایگاه فلسفه و علوم طبیعی ← در آغاز تداوم رشد، سپس افول تدریجی
۲. دانشمندان بزرگ
 - دوره غزنوی ← ابوریحان بیرونی ← نجوم و جغرافیا
 - دوره سلجوقی:
 - ابوالعباس لوکری و خیام نیشابوری ← ریاضیات و نجوم
 - سهروردی و امام فخر رازی ← فلسفه و کلام
 - سید اسماعیل جرجانی ← پزشکی
۳. برتری علوم دینی نسبت به فلسفه و علوم طبیعی، به دلیل:
 - حمایت‌های سلاطین و وزیران
 - موقعیت علمای مذهبی
۴. گسترش مراکز و مؤسسات آموزشی مختص تعلیم علوم دینی
۵. نظامیه‌ها
 - به همت خواجه نظام‌الملک توسی
 - در شهرهای بغداد، اصفهان، نیشابور
 - اختصاص به تدریس فقه شافعی و دانش‌های وابسته
 - تعیین مدیران و مدرسان توسط سلاطین یا خلیفه (پس از نظام‌الملک)
 - فعال بودن تا حمله هلاکو خان

هنر و معماری

۱. عصر غزنوی: کاخ‌ها و بناهای برج مانند که آرامگاه مشاهیر عصر خود بودند.
۲. عوامل مؤثر بر رشد هنر و معماری در دوره سلجوقی:
 - گسترش قلمرو - حکومت فراگیر - توسعه شهرنشینی - رشد اقتصادی - حمایت دولتمردان
۳. مسجد جامع اصفهان: الگوی معماران مساجد در دوره‌های بعدی - چهار ایوانی است.
۴. فلزکاری عصر سلجوقی: آثار فلزی با تزئینات فراوان به صورت قلم‌زنی و قالب‌ریزی
۵. سفالگری عصر سلجوقی: توسعه استفاده از نقوش جانوری و گیاهی - انتقال مراکز سفالگری از شرق ایران (نیشابور و سمرقند) به مناطق مرکزی (کاشان)
۶. کاشی‌کاری عصر سلجوقی: به اوج خود رسید - استفاده از نقوش انسانی، گیاهی، جانوری و هندسی برای تزئین بناهای مذهبی و غیر مذهبی

۱. درستی یا نادرستی عبارات زیر را مشخص کنید.

الف) اسماعیلیان، مهم‌ترین مخالف خلافت عباسی و دو حکومت غزنوی و سلجوقی بودند. (استعاره‌های درفشان آمل - ۱۳۰۱)

درست ☐ نادرست ☐

ب) صنعت فلزکاری در عصر سلجوقی دچار رکود شد و اهمیت خود را از دست داد. (فرزادگان شوشتر - ۱۳۰۱)

درست ☐ نادرست ☐

ج) در عصر سلجوقی با تدبیر نظام‌الملک شکلی از زمین‌داری با عنوان اقطاع که در دوره آل بویه رایج بود، گسترش یافت. (رشد - ۱۳۰۱)

درست ☐ نادرست ☐

۴. شهرهای مهم: ری، اصفهان، مرو، نیشابور
۵. بافت مذهبی جمعیت شهری و روستایی:

اهل تسنن	بافت عمده جمعیت شهری و روستایی
شیعیان دوازده امامی (امامیه)	در شهرها پراکنده بودند. در برخی نقاط اکثریت داشتند.
سادات علوی	در برخی شهرها زندگی می‌کردند.
پیروان مذهب اسماعیلیه	در شهرها و روستاها پراکنده بودند.
پیروان سایر ادیان	در برخی شهرها پراکنده بودند.

۶. مهم‌ترین مراکز شیعه‌نشین: بیهق (سبزوار)، ری، گرگان، ساری، قم

اوضاع اقتصادی		
کشاورزی و زمین‌داری		
کشاورزی	مهم‌ترین و اصلی‌ترین فعالیت اقتصادی مردم ایران	
دهقانان	زوال موقعیت اقتصادی و اجتماعی	
مالکیت زمین	شخصی	بسیار محدود و ناپایدار
	دولتی یا دیوانی	عمده‌ترین شکل مالکیت در ایران
	اقطاع	واگذاری زمین به افراد نظامی یا صاحبان مشاغل دیوانی
	وقفی	به تدریج در ایران توسعه یافت.
نکات مهم اقطاع	۱. در عصر سلجوقی، با تدبیر نظام الملک گسترش یافت.	
	۲. در دوره حکومت آل بویه رایج بود.	
	۳. هدف نظام‌الملک: نظارت و آباد کردن زمین‌های بایر و بلااستفاده	
	۴. پیامدها: ۱) پس از نظام‌الملک سبب جدایی مناطقی شد که زمین‌های اقطاعی در آن قرار داشتند.	
	۲) به ضعف و زوال حکومت سلجوقی کمک کرد.	
	۵. دلیل: تمایل تدریجی صاحبان اقطاع به استقلال	
تجارت و پیشه‌وری		
رشد چشمگیر تجارت داخلی و خارجی در دوره سلجوقی		
• دلایل		
(گسترش قلمرو		
(برقراری نظم و امنیت		
(ایجاد راه‌های جدید و توسعه حمل و نقل		
(وجود نظام دیوان کارآمد		
• پیامدها		
(رشد شهر و شهرنشینی		
(توسعه بازارها		

زبان، علم و آموزش

زبان و ادب فارسی

دوران توسعه ← قرن‌های چهارم تا هفتم

عوامل توسعه

۱. تلاش‌های دیوان‌سالاران ایرانی در تبدیل زبان دستگاه اداری غزنویان از عربی به فارسی

۲. تمایل دانشمندان به نوشتن آثار خود به زبان فارسی

مرکز نوی

۱. اوج رسیدن شعر فارسی

رودن شاهنامه توسط فردوسی

لیف تاریخ بیهقی به زبان فارسی توسط ابوالفضل بیهقی

دلایل ضعف و زوال	۱. مرگ وزیر (خواجه نظام الملک) و پادشاه (ملکشاه) قدرتمند
	۲. بروز اختلافات فراوان بر سر قدرت و جانشینی
	۳. هجوم اقوام مهاجر (قراخانیان و غزها) و از دست رفتن ماوراءالنهر و آسیب به شهرها و روستاهای خراسان و مناطق دیگر
	۴. تقسیم قلمرو سلجوقی بین امیران مختلف و رقابت و کشمکش بر سر قدرت
	۵. مبارزات اسماعیلیان در ایران
	۶. قدرت گرفتن اتابکان
انقراض	با پیروزی تکش خوارزمشاه بر آخرین سلطان سلجوقی (طغرل سوم)
۳. خوارزمشاهیان	
آتشز	■ حاکم خوارزم (یکی از مناطق آباد در قرون نخستین و میانه اسلامی) ■ پس از ضعف و انحطاط حکومت سلجوقی، ادعای استقلال کرد
تکش	تسلط بر بخش وسیعی از ایران پس از شکست دادن طغرل سوم آخرین سلطان سلجوقی
سلطان محمد	■ گسترش دادن قلمرو خوارزمشاهیان ■ تیرگی روابط با خلافت عباسی ■ خودداری خلیفه عباسی از تأیید حکومت خوارزمشاهیان ■ اعلام یکی از سادات حسینی به عنوان خلیفه و لشکرکشی به بغداد برای مقابله با عباسیان ■ حمله چنگیزخان مغول و سقوط حکومت خوارزمشاهیان

نظام اداری

غزنویان:

۱. نیاز به تشکیلات دیوانی و دیوان سالاران ایرانی

۲. به خدمت گرفتن دیوان سالاران حکومت سامانی و آل بویه

سلجوقیان:

۱. کامل تر و گسترده تر کردن نظام اداری با به کارگیری عبدالملک کندی، خواجه نظام الملک توسی و...

نقش نظام الملک:

- تقویت حکومت مرکزی از طریق تقویت و توسعه نظام اداری مبتنی بر میراث کهن ایرانی

- ایجاد ثبات و استمرار

- مقابله با نیروی امیران و نظامیان [تقابل اهل قلم (دیوان سالاران) و اهل شمشیر (نظامیان)]

۲. شکوهمندی بی نظیر دیوان وزارت و وزیر در رأس آن

خوارزمشاهیان:

۱. تداوم نظام اداری سلجوقی با تفاوت در

۲. کاهش اختیارات برخی دیوان ها

۳. تغییر نام برخی دیوان ها

۴. تشکیل برخی دیوان های جدید

۵. کاهش قدرت و نقش وزیر

اوضاع اجتماعی و اعتقادی

۱. بخش عمده جمعیت ← ساکن روستاها

۲. وجود روابط دوجانبه بین روستاها و شهرها

۳. سه بخش شهر: کهنده (ارگ) - شهرستان (شارستان) - شهر بیرونی (ریض)

اتفاق	گسترش بیشتر شهر بیرونی در دوره سلجوقی
دلیل	رشد تجارت + افزایش جمعیت شهرها
اتفاق	توسعه بیشتر شهرهایی که مرکز یک ناحیه بودند از نظر جغرافیایی، جمعیت و عناصر شهری
دلیل	وجود نهادهای اداری + اهمیت سیاسی و اقتصادی
اتفاق	اهمیت بیشتر طبقه بازرگان شهری در دوره سلجوقی
دلیل	رشد شهرنشینی و توسعه مناسبات شهری

درس دهم: (ایران در دوران غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی)

درسنامه

تحولات سیاسی

۱. غزنویان	
البتگین	■ سپهسالار دربار سامانیان ■ اقدام: فراهم کردن زمینه ایجاد حکومت محلی در غزنه
محمود	■ فرزند سبکتگین ■ اقدامات: تأسیسات حکومت مستقل در شهر غزنه (غزنویان) ■ تسلط تدریجی بر تمامی نواحی خراسان و بخشی از قلمرو سامانیان ■ حمله به ری (تحت حاکمیت آل بویه) به بهانه مبارزه با مخالفان خلافت عباسی ■ به قتل رساندن بسیاری از علما و مردم ری به بهانه اسماعیلی بودن ■ به آتش کشیدن کتابخانه ری به بهانه وجود کتاب‌های فلسفی ■ لشکرکشی‌های پی در پی به هند به بهانه جهاد در راه خدا ■ هدف و انگیزه اصلی: دستیابی به ثروت فراوان هند از طریق غارت معابد و پرستشگاه‌های آن ■ نتیجه: راه یافتن دین اسلام و زبان فارسی به شبه قاره هند و گسترش آن.
مسعود	■ رقابت با محمد بر سر جانشینی پدر و غلبه بر او ■ غافل ماندن از وضعیت مردم به خصوص ساکنان خراسان ■ دلایل: ۱. درگیری‌های داخلی ۲. سرگرم شدن به لشکرکشی به هند ■ پیامد: شکست از سپاه سلجوقی به فرماندهی طغرل در نبرد دندانقان
۲. سلجوقیان	
طغرل	■ انتخاب نیشابور به عنوان مرکز حکومت ■ تسخیر شهرها و مناطق مختلف ایران ■ رها کردن خلیفه عباسی از تسلط آل بویه ■ معرفی خود به عنوان منجی خلافت ■ رسیدن به حکومت ایران و عراق از طرف خلیفه ■ دریافت لقب «سلطان رکن‌الدوله» از طرف خلیفه
آلب ارسلان	■ جانشین طغرل ■ شکست سپاهیان امپراتوری روم شرقی در نبرد ملازگرد و اسیر شدن امپراتور روم ■ افزودن آسیای صغیر به متصرفات سلجوقیان ■ گسترش قلمرو سلجوقیان از رود سیحون در شرق تا دریای مدیترانه (وسیع‌ترین قلمرو یک حکومت در ایران دوران اسلامی) ■ پیامدها: ۱. مهاجرت قبایل و طوایف ترک ۲. تغییر وضعیت سیاسی و فرهنگی
ملکشاه	■ به اوج قدرت رسیدن سلسله سلجوقی ■ از بین رفتن بیشتر خاندان‌ها و حکومت‌های محلی

کلیات

درس دهم: (ایران در

دلائل ضعف و زوال	۱. مرگ وزیر (خواجه نظام‌الملک) و پادشاه (ملکشاه) قدرتمند ۲. بروز اختلافات فراوان بر سر قدرت و جانشینی ۳. هجوم اقوام مهاجر (قراختانیان و غُزها) و از دست رفتن ماوراءالنهر و آسیب به شهرها و روستاهای خراسان و مناطق دیگر ۴. تقسیم قلمرو سلجوقی بین امیران مختلف و رقابت و کشمکش بر سر قدرت ۵. مبارزات اسماعیلیان در ایران ۶. قدرت گرفتن اتابکان
انقراض	با پیروزی تکش خوارزمشاه بر آخرین سلطان سلجوقی (طغرل سوم)
	۳. خوارزمشاهیان
آتسز	■ حاکم خوارزم (یکی از مناطق آباد در قرون نخستین و میانه اسلامی) ■ س.ا. ضعف و انحطاط حکومت سلجوقی، ادعای استقلال کرد

فرهنگ و هنر

الف) زبان فارسی

- فارسی دری: صورت تحول یافته فارسی میانه (پهلوی) - در میان عامه مردم در بیشتر سرزمین‌های ایرانی رواج داشت.
- یعقوب لیث: امیری میهن‌دوست و علاقه‌مند به فرهنگ ایرانی - شاعران را به سرودن شعر فارسی تشویق می‌کرد.
- سامانیان: عصر اوج‌گیری زبان و ادب فارسی - حمایت از شاعران و نویسندگان پارسی‌گو - زبان فارسی در کنار زبان عربی: زبان علم و دین
- رودکی: پدر شعر فارسی - مورد حمایت دربار سامانی بود.
- حکیم ابوالقاسم فردوسی: شروع به سرودن شاهنامه در اواخر دوره سامانی - تقدیم شاهنامه به سلطان محمود غزنوی
- تاریخ بلعمی: ترجمه و تلخیص تاریخ طبری به زبان فارسی
- ترجمه تفسیر طبری بر قرآن: اثر دینی ترجمه شده به زبان فارسی در دوره سامانیان
- حدودالعالم من المشرق الی المغرب: نخستین کتاب جغرافیایی به زبان فارسی

ب) علم و آموزش

حمایت مادی و معنوی عالمان

نقش سلسله‌های ایرانی به ویژه سامانیان و آل بویه در شکوفایی علم و فرهنگ

فراهم کردن شرایط فعالیت اهل علم پیرو مذاهب مختلف در آسایش کامل

۱. معارف اسلامی

■ افزایش توجه به علوم و معارف اسلامی

■ علت: مسلمان شدن جمعیت کثیری از مردم ایران در سده‌های سوم و چهارم هجری

۲. فلسفه

فارابی: پایه‌گذار فلسفه مشایی - ملقب به معلم دوم - ابن سینا او را استاد خود دانسته است.

ابن سینا: برجسته‌ترین فیلسوف ایران و جهان اسلام - فلسفه مشایی را به اوج رساند.

شفا: دایرة المعارف علمی اثر ابن سینا در موضوعات فلسفه، علوم طبیعی، ریاضی

دانشنامه علایی: یک دوره فلسفه به زبان فارسی، تألیف ابن سینا، سهم بسزایی در مطرح کردن زبان فارسی به عنوان زبان علم داشت.

۳. ریاضیات و نجوم

ابوریحان بیرونی: داشتن مقام والا در ریاضیات، نجوم، گاه شماری، جغرافیا و... - تسلط به زبان‌های فارسی، عربی و سانسکریت - ابداع ابزار و روش‌ها برای

تعیین طول و عرض جغرافیایی و اندازه‌گیری فاصله میان شهرها

۴. پزشکی و داروسازی

مدرسه جندی شاپور: انتقال دانش پزشکی ایران باستان به دوره اسلامی - نوشته شدن نخستین آثار مستقل پزشکی عصر اسلامی به دست اساتید آن.

جرجیس بن جبرئیل: رئیس جندی شاپور

محمد زکریای رازی: پزشک، شیمی‌دان و فیلسوف ایرانی - کاشف الکل و جوهر گوگرد - بزرگ‌ترین پزشک اسلام و قرون وسطا به گفته جرج سارتن

رسالة آبله و سرخک: اثر زکریای رازی - حاوی کهن‌ترین توصیف درباره بیماری آبله

کتاب قانون: دایرة المعارف پزشکی اثر ابن سینا - تا چندین قرن یک منبع و مرجع معتبر پزشکی بود.

۵. سایر علوم و فنون

■ رواج و رونق تاریخ، جغرافیا، ادبیات، فیزیک و شیمی

■ مهارت ایرانیان در ساخت ابزارها و ادوات جنگی، حفر قنات، ایجاد بناهای مختلف

ب) توسعه دریانوردی و تجارت دریایی

■ توسعه چشمگیر تجارت در مسیرهای زمینی و دریایی. علت: گسترش و یکپارچگی جغرافیای جهان اسلام

■ گسترش فعالیت دریانوردان و بازرگانان ایرانی به اتکای دانش و تجربه فراوان خود

■ گسترش تجارت دریایی خلیج فارس با هندوستان، چین، جنوب شرقی آسیا و حوزه شرق آفریقا

■ راه یافتن اسلام به سرزمین‌های مذکور توسط بازرگانان و دریانوردان ایرانی

■ رونق مراکز شهری در سواحل خلیج فارس

■ تبدیل بندر سیراف به یکی از مراکز مهم مبادلات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی

۳. در اداره قلمرو خود استقلال کامل داشتند.

علویان طبرستان:

۱. همواره خصومت آمیز بود.

۲. خود مدعی خلافت بودند و عباسیان را غاصب می شمردند.

۳. مشغول به کشمکش دائمی با: سپاهیان خلیفه، لشکریان طاهریان و صفاریان

صفاریان:

۱. پر فراز و نشیب بود.

۲. یعقوب:

- بدون فرمان خلیفه به قدرت رسید.

- پس از سرکوب خوارج و جهاد با کفار مرزهای شرقی، خلیفه فرمان حکومت سیستان، کابل و بلخ را برایش فرستاد.

- پس از حمله به نیشابور، از میان برداشتن طاهریان و لشکرکشی به بغداد، روابطش با خلیفه تیره شد.

۳. عمرو:

- نسبت به خلیفه اظهار تبعیت کرد و به نام او خطبه خواند.

- خلیفه حکومت او بر مناطق تحت اختیارش را تأیید کرد.

- در جنگ با امیر اسماعیل سامانی، خلیفه جانب سامانیان را گرفت و در نهایت دستور به قتل او داد.

زیاریان:

۱. فراز و نشیب زیادی داشت.

۲. مرداویج

- با شکست سپاهیان خلیفه، عاملان خلیفه را از شهرها و ولایات مختلف ایران راند.

- خیال حمله به بغداد و نابودی خلافت عباسی را در سر می پروراند.

- توسط غلامان شورشی خود کشته شد.

۳. جانشینان مرداویج

- قلمروشان به گرگان و طبرستان محدود شد.

- نسبت به خلیفه اظهار اطاعت کردند.

آل بویه

- خلافت عباسی را تحت سلطه خود داشتند.

- حرمت و شأن خلیفه را نگه می داشتند.

ث (آثار و پیامدها

۱. کاهش و زوال تدریجی سلطه سیاسی - نظامی خلفای عباسی بر ایران (مهم ترین)	۱. سیاسی - اجتماعی
۲. اختیار کارگزاران ایرانی در اداره امور مناطق مختلف کشور	
۳. حاکم شدن آرامش نسبی بر جامعه و کاسته شدن از جنبش های سیاسی، اجتماعی و مذهبی	
۴. رقابت و ستیز برخی امیران به سبب تمایلات توسعه طلبانه یا تحریک خلفای عباسی	
۱. رونق فعالیت های اقتصادی به ویژه در دوران طاهریان، سامانیان و آل بویه	۲. اقتصادی
۲. رشد چشمگیر کشاورزی، تجارت و صنعت	
۳. گسترش شهر و شهرنشینی در قلمرو آل بویه	
برقراری آرامش و امنیت نسبی	عوامل رونق اقتصادی و رشد شهرنشینی در زمان سامانیان و آل بویه
قرار گرفتن زمام کارها به دست امیران و وزیران با تدبیر	
استقرار نظام دیوانی منظم و منسجم	۳. مذهبی
۱. شتاب گرفتن روند اسلام پذیری	
۲. تقویت و گسترش مذهب تشیع در زمان حکومت علویان طبرستان و آل بویه	
۳. برگزاری مراسم عزاداری امام حسین (ع) و جشن عید غدیر در عصر آل بویه	
۴. مرمت و بازسازی حرم امامان شیعه و گسترش سنت زیارت در عصر آل بویه	

درس نهم: (ظهور و گسترش تمدن ایرانی - اسلامی)

درسنامه

سلسله های ایرانی مسلمان

الف) زمینه های تأسیس



ب) خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی

سلسله	خاستگاه اجتماعی	خاستگاه جغرافیایی	نکته ها
طاهریان و سامانیان	خاندان های دهقانی	خراسان و ماوراءالنهر	دهقانان: قدرت و نفوذ اقتصادی و پشتوانه اجتماعی و فرهنگی بالایی داشتند. در امور محلی مشارکت داشتند. در حفظ و انتقال فرهنگ ایرانی به دوره اسلامی نقش داشتند.
علویان طبرستان	سادات علوی	طبرستان	سادات علوی: نقش مؤثر در ترویج اسلام در میان ایرانیان مورد اعتماد مردم به دلیل رفتار و اخلاق پسندیده
صفاریان	مردم عادی	سیستان	فعالیت بنیانگذار در گروه عیاران و جوانمردان و جنگ علیه خوارج
آل بویه	مردم عادی	دیلم	تأسیس توسط (علی - حسن و احمد) پسران ابوشجاع بویه

پ) شیوه کسب قدرت

با فرمان خلیفه عباسی:

- طاهریان (مؤسس: طاهر ذوالیمینین)
- سامانیان (مؤسس: امیر اسماعیل سامانی)
- بدون اجازه خلیفه عباسی:
- صفاریان (مؤسس: یعقوب لیث صفاری)
- علویان طبرستان (مؤسس: حسن بن زید)
- زیاریان (مؤسس: مرداویج)
- آل بویه (مؤسس: پسران بویه)

ت) روابط با خلافت عباسی

طاهریان و سامانیان:

۱. اظهار اطاعت ظاهری می کردند که به قدرت آنان مقبولیت و مشروعیت می بخشید.

۲. با دشمنان خلافت (علویان طبرستان، خوارج سیستان) سرستیز داشتند.

۳۰. ناپودی خاندان‌های برمکیان و سهل
 ۳۱. سختگیری و ستم به شیعیان و اهل بیت پیامبر
 مثال خونخواهی ابومسلم یا تکریم خاطره او

پیامدها:

سست کردن سلطه خلفای عباسی بر مناطق شرقی ایران
فراهم کردن زمینه مناسب برای شکل‌گیری سلسله‌های ایرانی

روند اسلام آوردن مردم ایران

■ در خلال فتح ایران:

- عده کمی به اسلام گرویدند.
- تعدادی از دهقانان و بزرگان محلی و جنگاوران مسلمان شدند.
- ساکنان شهر پادگان قزوین یکجا مسلمان شدند.

■ در دوران خلافت بنی امیه:

- روند پذیرش اسلام کنند بود.

- علت: رفتار غیر اسلامی برخی حاکمان اموی

مثال ۱. قرار دادن مسلمانان غیر عرب در ردیف موالی و محروم کردن آنان از بعضی حقوق اجتماعی

۲. گرفتن جزیه از نو مسلمانان

■ در عصر خلافت عباسیان:

- گرایش به اسلام شتاب گرفت.

- علت: بهبود موقعیت سیاسی و اجتماعی ایرانیان

■ با روی کار آمدن سلسله‌های ایرانی:

- بیشتر ایرانیان مسلمان شدند.

عوامل مؤثر در اسلام آوردن مردم ایران:

جذابیت دین اسلام (پیام برادری و برابری - سادگی، مناسک و آداب اسلام) و جهان، بودن آن

دشوار و ناخوشایند بودن درک و بذیرش، حجاب بینم، توحیدی و پیام مکتب اسلام برای ایرانیان

آشنایی تدریجی با اسلام به دلیل مهاجرت گسترده اعراب مسلمان به ایران (سادات علوی و ...)

آزمون درس هشتم

٥٠ نمبرہ

^

۰/۷۵	دروستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. الف) سپاه ایران با شکست اعراب مسلمان در جنگ پل بیشتر متصرفات آنان را پس گرفت. (فرزادگان ننگین - ۱۳۹۹) درست ☐ نادرست ☐ ب) یمن از زمان پادشاهی خسرو انوشیروان به تصرف ساسانیان در آمد. درست ☐ نادرست ☐ ج) مهاجرت قبیله‌های عرب به ایران از دوران امویان شروع شد. درست ☐ نادرست ☐
۱/۷۵	جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. الف) پیروزی اعراب مسلمان در سرنوشت حکومت ساسانی را قطعی کرد. ب) پس از سلمان فارسی و همراهانش نخستین گروه ایرانی بودند که مسلمان شدند. ج) در نبرد ایرانیان از سپاه اعراب شکست خوردند و تیسفون پایتخت ساسانیان توسط سپاه اعراب فتح شد. د) دولت آل منذر توسط از میان برداشته شد. ه) حملات جدی اعراب مسلمان به ایران در زمان خلافت صورت گرفت. و) فرمانده سپاه ایرانی در جنگ قادسیه بود. ز) در زمان حکومت بنی‌امیه، مناطق مختلف ایران تحت نظارت اداره می‌شد. (فرزادگان همدران - ۱۴۰۰) (فرزادگان شیروان - ۱۳۹۹) (سلمان فارسی تهران - ۱۳۹۸)

۲۵	پاسخ درست را انتخاب کنید. سپاه ایران در کدام جنگ اعراب مسلمانی را شکست داد؟ (۱) نهاوند (۲) تبوک (۳) قادسیه (۴) جسر (شاهد توران - ۱۳۶۹)
۷۵	عبارات و کلمه‌های مرتبط را به هم وصل کنید. (یک مورد اضافی است).

حملة اعراب مسلمان به ایران	
■ اواخر دوران خلافت ابوبکر ■ تصرف تعدادی از آبادی‌ها و شهرهای منطقه	حملة به منطقه سواد
■ در زمان خلافت عمر بن خطاب ■ در زمان پادشاهی یزدگرد سوم ■ سپاه ایران مسلمانان را شکست داد.	جنگ چسر یا پل
■ شکست سپاه ایران از اعراب مسلمان ■ تسخیر تیسفون پایتخت ساسانیان ۱. اختلاف‌های داخلی ایرانیان ۲. ناامیدی رستم فرخزاد (فرمانده سپاه ساسانی) از پیروزی ۳. همکاری برخی دهقانان و قبیله‌های عرب ساکن سواد با مسلمانان ۴. تقویت روحیه اعراب با خبر پیروزی اعراب مسلمان بر رومیان در شام	نبرد قادسیه عوامل شکست قادسیه
■ شکست بقایای ارتش ساسانی از مهاجمان	نبرد جلولاء
■ فتح‌الفتوح ■ قطعی شدن سرنوشت حکومت ساسانی	جنگ نهاوند

دو قرن حکومت اعراب بر ایران

عصر خلفای نخستین

- اداره امور دیوانی توسط ایرانیان
- محاسبه و دریافت مالیات‌ها توسط دبیران و دهقانان ایرانی
- نوشتن دفترهای دیوانی به خط و زبان پهلوی
- در گردش بودن سکه‌های ضرب شده توسط ساسانیان

دوره خلافت امویان

- اداره مناطق مختلف تحت فرمان و نظارت والی عراق
- دخالت مستقیم خلفای اموی در عزل و نصب حاکمان مناطق مهم مانند خراسان و آذربایجان
- انحصار کامل اشرافیت اموی و سران قبیله‌های عرب بر حکومت شهرها و مناطق مختلف
- شدت یافتن مهاجرت قبیله‌های عرب به ایران

عصر خلافت عباسیان

- تغییر محسوس شرایط و اوضاع سیاسی و اجتماعی به نفع ایرانیان با روی کار آمدن عباسیان و انتقال مرکز خلافت از دمشق به بغداد
- رسیدن برخی از سیاستمداران و دیوان سالاران ایرانی به مناصب سیاسی و نظامی مهم
- فراهم شدن زمینه مخالفت ایرانیان با عباسیان به دلیل تداوم سلطه اعراب و برخی اقدام‌های آنان

جنبش‌های ایرانیان در دو قرن نخست هجری

دوران امویان:

۱. جنبش‌های سیاسی - نظامی
 ۲. جنبش‌های اجتماعی - فرهنگی:
- مخالفت با سیاست تعصب و تفاخرطلبی قومی و قبیله‌ای امویان
 - تأکید بر برابری تمامی اقوام با استناد به آیات قرآن و روایات پیامبر
 - تحقیر قوم عرب از طریق مقایسه زندگی آنان با زندگی ایرانیان باستان (شعوبیان)

دوران عباسیان

زمینه‌ها:

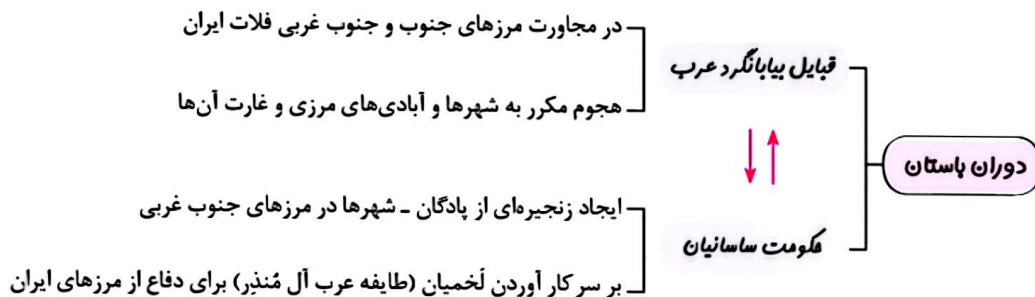
۱. تداوم سلطه اعراب
۲. برخی اقدامات خلفا مانند قتل ابوسلمه خلال و ابومسلم
۳. نابودی خاندان‌های برمکیان و سهل
۴. سختگیری و ستم به شیعیان و اهل بیت پیامبر

(مثال) خونخواهی ابومسلم یا تکریم خاطره او

درس هشتم: (اسلام در ایران؛ زمینه‌های ظهور تمدن اسلامی - ایرانی)

درسنامه

ساسانیان و اعراب



اوضاع ایران در آستانهٔ حملهٔ اعراب

از نظر سیاسی

فرسوده و ضعیف، به دلیل:

۱. جنگ‌های طولانی و پر خرج با روم در غرب
۲. نبردهای پی در پی با اقوام بیابانگرد در مرزهای شرقی
۳. اختلاف و نزاع بزرگان و اشراف

از نظر اجتماعی

آشفته، به دلیل:

۱. جدایی و فاصلهٔ طبقات جامعهٔ ایران از یکدیگر
۲. اختلافات مذهبی و سرکوب مخالفان دین رسمی
۳. تنگ‌نظری موبدان و دخالت آنها در امور مختلف کشور

از نظر اقتصادی

وارد آمدن ضربه سنگین، به دلیل:

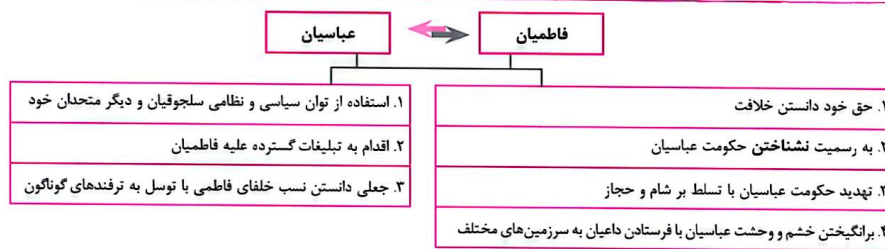
۱. شیوع بیماری مرگبار طاعون
۲. طغیان شدید رودهای دجله و فرات

از میان برداشتن دولت آل منذر توسط خسرو پرویز	حادثه تأثیرگذار
شکست خوردن دسته‌ای از سپاهیان ساسانی از قبیله‌های عرب	نتیجه
تشویق و تحریک بیشتر اعراب برای هجوم به کاروان‌ها و آبادی‌های مرزی ایران	پیامد

سلمان فارسی

نخستین ایرانی که مسلمان شد

باذان (حاکم ایرانی یمن) به همراه دیگر ایرانیان یمن



فاطمیان

سیاست مذهبی؟

۱. ترویج مذهب تشیع اسماعیلی
۲. رواج دادن آیین‌های شیعی
۳. خطبه‌خوانی در شهرهای تحت قلمرو به نام امامان خود
۴. زندگی و فعالیت آزادانه دینی و اجتماعی اهل تسنن

فعالیت‌های علمی و فرهنگی

- عقل‌گرایی
- توجه خاص به علوم مختلف به ویژه فلسفه و کلام برای ترویج اصول عقاید خود
- شکل‌گیری و فعالیت وسیع مراکز علمی و آموزشی
- الازهر
- دارالعلم
- تربیت عالمان و داعیان مسلط به تعالیم مذهب اسماعیلی و دیگر معارف (هدف اساسی از ایجاد مراکز علمی و آموزشی بزرگ)

معماری؟

۱. کمک به توسعه هنرهای تزئینی و معماری، به دلیل علاقه به مظاهر شکوه و جلال
۲. بنای شهرهای مختلف (با شکوه‌ترین: قاهره)
۳. مشهورترین نمونه‌های آثار معماری: مسجد جامع الازهر - جامع حاکم - جامع اخمر

هنر و صنایع

۱. پر رونق بودن هنر و صنعت
۲. هنرهای رایج: نقاشی، شیشه‌گری، کاشی‌کاری، منبت‌کاری، کاغذسازی، فلزکاری
۳. نوآوری هنرمندان در: شیشه‌گری، بلورسازی، سفالگری

نمونه ۲۵

آزمون درس هفتم

۷

۱	درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخص کنید. الف) از ویژگی‌های شاخص خلافت عباسیان سیاست عرب‌گرایی بود. (فرزادگان قم ۱۴۰۰) ب) در زمان عبدالملک مروان، دستور برگرداندن خط و زبان دیوان از فارسی به عربی داده شد. (فرزادگان تنگابن ۱۳۹۹) ج) مذهب اسماعیلیه از مذاهب سنی است. (فرزادگان تنگابن ۱۳۹۹) د) جریان وکالت از زمان امام رضا (ع) آغاز شد و در دوره امامان بعدی به اوج خود رسید. (ابهر ۱۳۹۷)
	درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐

۱/۷۵	جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. الف) بیت‌الحکمه مرکزی برای ترجمه آثار و به شمار می‌آمد. ب) یکی از بادوام‌ترین دانشگاه‌های دنیا با نام توسط فاطمیان تأسیس شد. ج) حکومت توسط صلاح‌الدین ایوبی منقرض شد. د) خلیفه دوم به پیشنهاد هرمزان را در مدینه تشکیل داد. ه) اقدام مهمی که منصور در جهت تثبیت پایه‌های حکومت عباسیان انجام داد، بود. و) از زمان حرکتی در جامعه اسلامی با عنوان جریان وکالت آغاز شد و ادامه یافت. ز) تشکیلات اداری عباسیان با اقتباس از نظام دیوانی عهد شکل گرفت.
۰/۷۵	پاسخ درست را انتخاب کنید. الف) بشننه تأسیس د. ۱۰۱۵ ه. ق. اسلام به زمان کدام خلیفه ب. مرگ دد؟

پیشینه تمدنی کهن و مراکز علمی و آموزشی گوناگون	۳. ایجاد انگیزه و علاقه برای ترجمه آثار علمی و فرهنگی به زبان عربی
۳. حضور پیروان ادیان دیگر در کنار مسلمانان	توجه پیروان اسلام به علوم عقلی و به خصوص علم کلام برای دفاع از باورهای دینی در برابر عقاید غیر اسلامی
۴. بروز اختلافات دینی میان مسلمانان و شکل‌گیری فرقه‌ها و مذاهب مختلف اسلامی	کمک به گسترش علم کلام
۵. حمایت مادی و معنوی برخی خلفا، وزیران و دیگر مقام‌های حکومتی از عالمان و فعالیت‌های آنان	رواج و رونق علم و دانش در میان مسلمانان

فعالیت‌های علمی و فکری مسلمانان

- با به قدرت رسیدن عباسیان و مشارکت ایرانیان در اداره امور خلافت، افزایش چشمگیری یافت.
- در دوران هارون و مأمون به اوج خود رسید.
- خاندان برمکیان و سهل در گسترش نهضت علمی و فکری دوران هارون و مأمون نقش مؤثری داشتند.
- بیت‌الحکمه و رصدخانه بغداد از مراکز مهم علمی و آموزشی آن دوره بود.

نهضت ترجمه:

۱. جنبش اقتباس و انتقال آثار علمی و فرهنگی تمدن‌های ایرانی، یونانی، مصر و هند به عالم اسلامی

۲. در دوره عباسیان

۳. از نیمه قرن دوم تا اواخر قرن چهارم هجری

۴. تأثیر بسیار زیاد در پیشرفت‌های علمی و فکری و شکوفایی تمدنی مسلمانان

بیت‌الحکمه:

۱. مرکزی برای ترجمه و تألیف کتاب

۲. کانونی برای گفت‌وگوی علمی و تبادل افکار

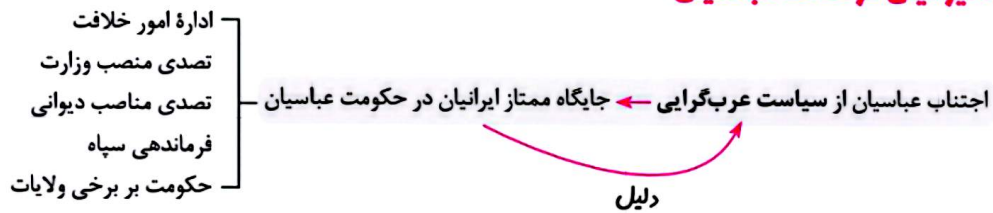


نقش علمی و فرهنگی امامان علیهم السلام		
امام کاظم (ع)	امام رضا (ع)	امامان بعد از امام رضا (ع)
بیان تعالیم اسلام تربیت شاگردان منع شیعیان از همکاری با حکومت عباسی نفی حاکمیت عباسیان به زندان افتادن و شهادت به دستور مهدی و هارون	هم‌زمانی با دوره خلافت امین و مأمون انتقال از مدینه به مرو به اجبار مأمون پذیرش ولایتمهدی مأمون به اجبار به شهادت رسیدن توسط مأمون در توس	تمرکز بر: ۱. تربیت شاگردان و یاران برجسته ۲. مقابله با تحریف مبانی دینی و سنت نبوی ۳. حفظ جامعه شیعی ۴. مبارزه با جریان‌های فکری و فرهنگی انحرافی در شیعه

خلافت هاشمیان

- تأسیس توسط عبدالله مهدی در شمال آفریقا
- پس از مدتی: تصرف مصر
- پایتخت: قاهره (برای رقابت با بغداد)
- تصرف منطقه شام
- اوج قدرت سیاسی، شکوفایی فرهنگی و رونق اقتصادی در زمان مستنصر
- نهایت وسعت قلمرو در زمان مستنصر
- شروع ضعف سیاسی و بحران اقتصادی: از اواخر دوران مستنصر
- عوامل تسریع‌کننده ضعف و بحران:
- حملات پیاپی سلجوقیان
- شروع جنگ‌های صلیبی
- انقراض توسط: صلاح‌الدین ایوبی

نقش و جایگاه ایرانیان در خلافت عباسیان



ایرانیان صاحب نفوذ در خلافت عباسیان		
دبیر و مربی هارون الرشید به عهده گرفتن اداره امور خلافت در زمان هارون صاحب قدرت و عظمت بسیار به طور ناگهانی به دستور خلیفه از صفحه روزگار محو شد.	یحیی پسر خالد برمکی	خاندان برمکی
تربیت یافته برمکیان از دهقانان و زمین‌داران بزرگ خراسان نقش تعیین‌کننده در تحولات خلافت در زمان مأمون داشتند. با تدبیر آن‌ها و طاهر بن حسین (ذوالیمینین)، مأمون به خلافت رسید. عنوان: وزیر مأمون اقدام: تشویق مأمون به انتقال مرکز خلافت از بغداد به مرو سرانجام: تحت تأثیر حسادت بزرگان عرب در بغداد، توسط مأمون به قتل رسید. عنوان: حاکم عراق سرانجام: توسط مأمون خانه‌نشین شد.	فضل بن سهل و حسن بن سهل درس بن سهل حسن بن سهل	خاندان سهل

نظام اداری:

در زمان پیامبر: بسیار ساده
پس از فتح ایران، شام و مصر توسط اعراب مسلمان: اداره توسط حاکم محلی
در زمان عمر بن خطاب: تشکیل دیوان جُند (سپاه) در مدینه به پیشنهاد هرمزان
در دوران خلافت امویان:
پدید آمدن دیوان‌های مختلف
برگرداندن خط و زبان دیوان از فارسی به عربی توسط عبدالملک مروان
در دوره نخست خلافت عباسیان:
شکل‌گیری تشکیلات اداری منظم با اقتباس از نظام دیوانی ساسانیان
به وجود آمدن منصب وزارت با الگو گرفتن از دوره ساسانی و وزیر در رأس آن

عوامل مؤثر در شکل‌گیری نهضت علمی و فرهنگی مسلمانان در عصر خلافت عباسیان	
عوامل	تأثیرات
۱. آموزه‌های قرآن و احادیث پیامبر	ایجاد انگیزه برای جست‌وجوی دانش و علم‌آموزی در مسلمانان
۲. خروج مسلمانان از شبه جزیره عربستان و فتح سرزمین‌هایی با پیشینه تمدنی کهن و مراکز علمی و آموزشی گوناگون	۱. فراهم آمدن زمینه ارتباط فکری و فرهنگی با دیگر فرهنگ‌ها ۲. آشنایی با علوم و دستاوردهای تمدنی مردان سرزمین‌های فتح شده ۳. ایجاد انگیزه و علاقه برای ترجمه آثار علمی و فرهنگی به زبان عربی
۳. حضور پیروان ادیان دیگر در کنار مسلمانان	توجه پیروان اسلام به علوم عقلی و به خصوص علم کلام برای دفاع از باورهای دینی در برابر عقاید غیر اسلامی
۴. بروز اختلافات دینی میان مسلمانان و شکل‌گیری فرقه‌ها و مذاهب مختلف اسلامی	کمک به گسترش علم کلام
۵. حمایت مادی و معنوی برخی خلفا، وزیران و دیگر مقام‌های حکومتی از عالمان و فعالیت‌های آنان	رواج و رونق علم و دانش در میان مسلمانان

درس هفتم: (جهان اسلام در عصر خلافت عباسی)

درسنامه

خلافت عباسیان

عباسیان

- بر خویشاوندی و پیوندی که از طریق عباس بن عبدالمطلب با پیامبر داشتند، تأکید می‌کردند. (توجیه حقانیت و مشروعیت)
- خود را مصداق اهل بیت و شایسته جانشینی رسول خدا می‌دانستند.

ابوالعباس سفاح

- نخستین خلیفه عباسی بود.
- در ابتدای خلافتش مدعی شد که جانشینی پیامبر، حق خاندان او بوده، ولی امویان آن را به زور غصب کرده‌اند.

منصور و امامات او

- برادر سفاح که پس از او به خلافت رسید.
- نقش زیادی در تحکیم و تثبیت حکومت عباسیان داشت.
- عموهایش را که مدعی جانشینی سفاح بودند، از مناصب مهمی که داشتند خلع کرد.
- ابن مقفع (روزبه ایرانی) را به قتل رساند.
- ابومسلم خراسانی را ناجوانمردانه کشت. دلیل: نگران نفوذ و قدرت فراوان او بود.
- قیام دو تن از علویان را (در اعتراض به قتل ابومسلم) سرکوب کرد.
- ساختن شهر بغداد (در مکانی نزدیک تیسفون) به عنوان پایتخت عباسیان
- در زمان او خلافت عباسیان استوار شد.

از میان برداشتن رقیبان و مخالفان داخلی

بنای پایتخت جدید

پایه‌ریزی تشکیلات سیاسی - اداری منظم

دلایل استوار شدن خلافت عباسیان در زمان منصور

دوره‌های خلافت عباسیان	
۱. دوره نیرومندی و شکوفایی	- صد سال نخست حکومت عباسیان - قدرت و نفوذ فوق‌العاده خلفا - حفظ یکپارچگی قلمرو خلافت - سرکوب قیام‌ها و شورش‌های مختلف - نظارت و سیطره کامل خلفا بر امور سیاسی، نظامی، اداری و دینی - عزل و نصب کارگزاران حکومتی (حاکمان ولایات، فرماندهان نظامی، وزیران و...) - دستور جنگ و صلح - تأثیرگذاری بالاتر: منصور - هارون الرشید - مأمون
۲. دوره ضعف و تجزیه	- شروع: پایان گرفتن حکومت مأمون و خارج شدن اداره امور از دست وزیران ایرانی - تشکیل سپاهی از ترکان توسط جانشینان مأمون - به دست گرفتن قدرت و تسلط بر امور خلافت توسط فرماندهان سپاه (امیر الامراء) - آغاز دوران هرج و مرج - فراگیری قیام‌های ضد عباسیان و جنبش‌های استقلال‌طلبی در ایران، شمال آفریقا و مصر و... - تأسیس سلسله‌های حکومتی مستقل - تجزیه قلمرو و کاهش قدرت و اختیارات سیاسی و نظامی خلفای عباسی - محدود شدن دامنه قدرت سیاسی و اداری خلفا به عراق و شهر بغداد - تسلط امیران و سلاطین برخی سلسله‌ها مانند آل بویه و سلجوقیان بر پایتخت عباسیان - محفوظ ماندن احترام و جایگاه دینی خلفا

میراث اسلامی اندلس	
۱. رفاه و رونق اقتصادی	■ شهرهای بزرگ، آباد و پر جمعیت ■ بازارها و کارگاه‌های صنعتی متعدد ■ رونق چشمگیر بازرگانی داخلی و خارجی در مسیرهای زمینی و دریایی ■ ارتباط تجاری گسترده بازرگانان با سرزمین‌های دور و نزدیک
۲. پیشرفت علمی	■ برجسته‌ترین میراث اسلامی اندلس ■ پیشرفت رشته‌های گوناگون علوم و معارف و از همه مهم‌تر: فلسفه
۳. شکوفایی معماری	■ مسجد جامع قرطبه و کاخ الحمراء غرناطه نمونه‌های شگفت‌انگیز معماری مسلمانان اندلسی است.

نمره ۲۰

آزمون درس ششم

۶

۱/۷۵	۱. درستی یا نادرستی عبارت‌های زیر را مشخص کنید. الف) تنها خلیفه‌ای که در میان بنی‌امیه از خود نام نیکی برجای گذاشت، عمر بن عبدالعزیز بود. (زنهار - ۱۳۹۹) ب) در اوایل قرن سوم هجری، خاندان عباسی شبکه منظمی از داعیان را به وجود آوردند. (شاهد تهران - ۱۳۹۹) ج) کتاب صحیفه سجاده شامل ۵۴ دعا و مناجات از امام سجاد (ع) است. د) مسجد جامع قرطبه یکی از شاهکارهای معماری جهان اسلام است. (دبیرستان رضوان - ۱۳۹۸) هـ) رساله حقوق متعلق به امام حسین (ع) می‌باشد. (دبیرستان قاضی - ۱۳۹۹) و) پس از عثمان، بیشتر سران بنی‌امیه با امام علی (ع) بیعت کردند. ز) معاویه در زمان عمر به حکومت شام منصوب شد. درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐
۱/۵	۲. جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. الف) افراد سپاه ابومسلم شامل مسلمانان ایرانی و عرب ساکن خراسان بودند، پرچم‌هایی را که نشان عباسیان بود، برافراشتند و به معروف شدند. ب) مرکز فعالیت داعیان عباسی منطقه بود. ج) حکومت طولانی مدت معاویه بر منطقه آن منطقه را به پایگاهی برای قدرت‌طلبی و ثروت‌اندوزی بنی‌امیه تبدیل کرد. (البرز - ۱۳۹۷) د) معاویه با نخستین گام را در جهت موروثی کردن خلافت برداشت. (سلمان فارسی - ۱۳۹۸) هـ) خاندان بنی‌امیه پس از مسلمان شدند. و) نخستین خلیفه‌ای که با زور و غلبه نظامی زمام امور را در دست گرفت بود.
۰/۷۵	۳. پاسخ درست را انتخاب کنید. الف) چه عاملی سبب شد تا پشتیبانی کامل مردم منطقه شام نسبت به معاویه و خاندانش جلب شود؟ ۱) حکومت طولانی وی بر شام ۲) قدرت‌طلبی و ثروت‌اندوزی بنی‌امیه ۳) بهانه خونخواهی خلیفه سوم ۴) فریبکاری و تبلیغات فراوان معاویه ب) کدام خلیفه دشنام و اهانت به حضرت علی (ع) را اجبار و کدام خلیفه منع کرد؟ ۱) معاویه - عبدالملک مروان ۲) یزید - هشام بن عبدالملک ۳) یزید - مروان بن محمد ۴) معاویه - عمر بن عبدالعزیز ج) بنیان‌گذار امویان در اندلس که بود؟ ۱) معاویه بن ابوسفیان ۲) عبدالرحمن بن معاویه ۳) معاویه دوم ۴) عبدالله بن معاویه (فرزادگان همدان - ۱۴۰۰) (فرزادگان شیروان - ۱۳۹۹) (موبده قم - ۱۴۰۰)

پیامد مخالفت‌ها

۱. ماهیت واقعی حکومت بنی‌امیه را آشکار کرد.
۲. زمینه‌ساز انحطاط و ضعف حکومت بنی‌امیه شد.

امامان شیعه در دوره بنی‌امیه

امام سجاد علیه‌السلام:

۱. زنده نگه داشتن نام امام حسین (ع) با بیان اهداف قیام کربلا
۲. جلوگیری از ورود پیروان مکتب اهل بیت به درگیری‌های کم فایده: مانع نابودی شیعیان
۳. عبادت فراوان، دعاها و مناجات‌های دلنشین
۴. رساله حقوق
۵. صحیفه سجادیه شامل ۵۴ مناجات و دعا
۶. نقش تعیین‌کننده در عرصه تعالیم اسلامی در مدینه



قیام عباسیان و سقوط امویان

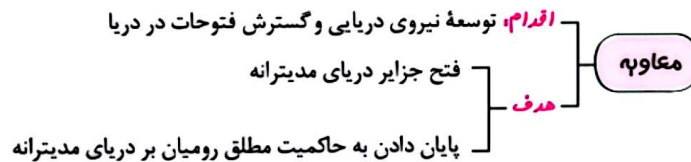
داعیان عباسی	
زمان شکل‌گیری	در اوایل قرن دوم هجری، با اوج‌گیری مخالفت و مبارزه با حکومت اموی
نحوه فعالیت	شبکه منظمی از مبلغان که به صورت سزی فعالیت می‌کرد.
کانون فعالیت	مناطق دور از مرکز خلافت، به خصوص خراسان
گام نخست تبلیغات	معایب حکومت بنی‌امیه و ظلم و ستم آنان به اهل بیت پیامبر را بیان می‌کردند.
گام بعدی تبلیغات	بدون اسم بردن از فرد خاصی، مردم را به حکومت «آل محمد» فرا می‌خواندند.
پیامد دعوت به آل محمد	۱. شیعیان و طرفداران اهل بیت جذب جنبش شدند. ۲. هویت واقعی رهبر جنبش شناسایی نشد و از تعقیب و مجازات در امان ماند.

اهتمامات ابومسلم خراسانی

۱. سپاهی از مسلمانان ایرانی و عرب ساکن خراسان تشکیل داد.
۲. فرمانروایان اموی را شکست داد.
۳. پس از فتح شهرهای مختلف خراسان و برخی نواحی دیگر، وارد کوفه شد.
۴. ابوالعباس سفاح، از خاندان عباسی را به خلافت نشانید.
۵. بقایای نیروهای طرفدار خلافت بنی‌امیه را درهم کوبید.
۶. مروان بن محمد، آخرین خلیفه اموی را از میان برداشت.

امویان اندلس

۱. توسط عبدالرحمن بن معاویه از نوادگان هشام بن عبدالملک، پس از تصرف شهر قرطبه، پایه‌ریزی شد.
۲. تداوم حکومت خاندان اموی بر اندلس با سرکوب شورش‌های داخلی و دفع حملات مسیحیان صورت گرفت.
۳. به دلیل فقدان اتحاد و انسجام در خاندان‌های بعدی، اندلس از نظر قدرت سیاسی و نظامی دچار ضعف و انحطاط شد.



سیاست و حکومت

مهم‌ترین تحولاتی که با خلافت خاندان اموی پدید آمد:

۱. فاصله گرفتن حکومت از اصول و ارزش‌های انسانی و اخلاقی مورد تأکید قرآن و پیامبر
۲. تبدیل خلافت دینی به سلطنت

نشانه‌های تبدیل خلافت دینی به سلطنت	
■ نخستین خلیفه‌ای که با زور و غلبه نظامی به قدرت رسید: معاویه ■ سیاست‌های به کار رفته توسط امویان: - اخذ بیعت با تهدید و اجبار * بزرگان خاندان ← فرماندهان نظامی و امیران ← افراد صاحب نفوذ و مردم تحت حکومت * استثناء: امام حسین (ع) - عبدالله بن زبیر - سیاست سرکوب و خشونت * قتل حجر بن عدی و عمرو بن حنفی توسط معاویه * حجاج بن یوسف ثقفی	۱. استفاده از زور برای کسب و حفظ قدرت
■ تعیین ولیعهد توسط معاویه (نخستین گام) ■ بیعت گرفتن همزمان از دو پسر خود برای ولیعهدی توسط برخی از خلفای اموی ■ پیامدها: ایجاد دودستگی و زمینه‌سازی برای اختلاف و رقابتی که خلافت امویان را از درون ضعیف کرد.	۲. موروثی شدن خلافت
■ برتری بخشیدن به خاندان و قبیله بنی‌امیه و قریش بر اقوام غیر عرب	۳. قومیت‌گرایی و تشدید تعصبات قبیله‌ای
■ بیت‌المال مسلمانان را همچون خزانه شخصی می‌دانستند. ■ در توزیع درآمدهای عمومی، بیشتر منافع شخصی، قبیله‌ای و قومی خود را در نظر داشتند. ■ مثال: ۱) تغییر شیوه توزیع عطایا میان مسلمانان که توسط علی (ع) بنا شده بود. ۲) گرفتن جزیه از نو مسلمانان	۴. تبعیض و نابرابری اقتصادی
■ هر چه برای انسان و جامعه رخ می‌دهد، خواست و تقدیر الهی است و هیچ گریزی از آن نیست.	۵. ترویج تفکر جبرگرایی

خلیفه‌ای متفاوت

اقدامات عمر بن عبدالعزیز:

۱. شیوه‌ای متفاوت در حکومت اتخاذ کرد.
۲. تصمیم گرفت به کتاب خدا و سنت پیامبر عمل کند.
۳. دستور داد فتوحات متوقف شود و از نو مسلمانان جزیه گرفته نشود.
۴. دشنام‌گویی و اهانت به علی (ع) را منع کرد.
۵. فدک را به اهل بیت بازگرداند.

اقدامات عمر بن عبدالعزیز تغییر مهم و پایداری در سیاست امویان ایجاد نکرد چون دوران خلافت او کوتاه بود و خلفای بعدی سیاست او را کنار گذاشتند.

کتاب

قیام‌ها و جنبش‌های دوره اموی



درس هشتم: (امویان بر مسند قدرت)

درسنامه

امویان پیش از خلافت	
- یکی از خاندان قدرتمند قبیله قریش - اندوختن ثروت فراوان از طریق: تجارت + اداره برخی از مناصب کعبه	
پس از بعثت پیامبر	- در برابر دعوت به اسلام، ایستادگی کردند. - به دست گرفتن رهبری سیاسی - نظامی توسط ابوسفیان - پس از فتح مکه مسلمان شدند.
دوران خلافت ابوبکر و عمر	- در فتوحات مشارکت فعال داشتند. - یزید و معاویه - پسران ابوسفیان - فرماندهی بخشی از سپاه اعراب در جریان فتح شام را بر عهده داشتند.
دوران خلافت عثمان	- نفوذ و قدرتشان افزایش یافت. - حکومت شهرهای مهم + فرماندهی سپاه در فتوحات به عهده آنان بود.
پس از عثمان	- از بیعت با امام علی (ع) خودداری کردند. - نقش مهمی در ایجاد جنگ جمل داشتند. - پس از شکست در جنگ جمل، به معاویه در شام پیوستند. - با تمام قوا از معاویه در جنگ صفین پشتیبانی کردند.

حکومت معاویه بر شام

در زمان عمر به حکومت شام منصوب شد.

اقدامات:

- تبدیل منطقه شام به پایگاه قدرت طلبی و ثروت اندوزی بنی امیه
- جلب پشتیبانی کامل مردم شام با فریب کاری و تبلیغات فراوان
- معرفی خود به عنوان خون خواه عثمان برای رسیدن به اهداف قدرت طلبانه
- به خدمت گرفتن سیاستمداران زیرک و دنیا طلب مانند عمرو عاص و مغیره بن شعبه با وعده حکومت و بخشش از بیت المال

تأسیس خلافت امویان

پس از شهادت حضرت علی (ع):

- معاویه: در شام خود را خلیفه خواند و از مردم بیعت گرفت.
- امام حسن (ع): با ارسال نامه به معاویه، او را از تلاش برای جنگ و خونریزی برحذر داشت.
- معاویه: به عراق لشکرکشی کرد.
- امام حسن (ع): همراه سپاهی به فرماندهی قیس بن سعد بن عبادہ انصاری از کوفه خارج شد.
- معاویه: با دسیسه موجب ایجاد آشفتگی در سپاه امام حسن (ع) شد.
- امام حسن (ع): به علت خیانت سردارانش و جلوگیری از ریختن خون مسلمانان، با شرایطی، خلافت را به معاویه واگذار کرد.

فتوحات بنی امیه

- فتح اسپانیا (اندلس) به دست سردارانی چون طارق بن زیاد و موسی بن نصیر
- تصرف مناطقی از جنوب فرانسه - در نبردی بزرگ از مسیحیان شکست خوردند و به اسپانیا عقب نشستند.
- محاصره چندین باره قسطنطنیه پایتخت امپراتوری روم - موفق به فتح آن نشدند.

- چگونگی فتح توسط اعراب مسلمان: شکست نیروهای رومی و متحدان محلی در چند نبرد و اغلب با پیمان صلح
- مفاد پیمان صلح: حفظ جان و مال، آزادی دین و عقیده مردم در برابر تسلیم و پرداخت جزیه

فتح مصر

- دلیل اهمیت تسخیر مصر برای مسلمانان: تسلط رومیان بر مصر، موقعیت مسلمانان را در شام و شبه جزیره عربستان در خطر قرار می داد.
- فرمانده سپاه اعراب مسلمانان در حمله به مصر: عمرو عاص
- دلایل ناخشنودی مصریان از حاکمیت امپراتوری روم:
 ۱. پرداخت مالیات های سنگین به رومیان
 ۲. عدم اجازه برای رسیدن به مقام های عالی
 ۳. وجود اختلافات شدید مذهبی با رومیان
 ۴. ناخشنودی پیروان آیین یهود به دلیل عدم حمایت امپراتور روم از آنان
- عوامل مؤثر در متحد نشدن مصریان با رومیان:
 ۱. رفتار مسالمت آمیز و مدارا جویانه پیروان اسلام با مسیحیان به هنگام فتح شام
 ۲. امید به آزادی مذهبی در زیر سایه حکومت مسلمانان

آثار و پیامدهای فتوحات در زمان خلفای نخستین

- سیاسی: گسترش قلمرو حکومت به مردمان و اقوام مختلف با زبان و فرهنگ متفاوت اقتصادی:
- ۱. کسب غنایم فراوان در جریان فتوحات
- ۲. در اختیار گرفتن منابع اقتصادی و درآمدهای مالیاتی
- دین و فرهنگ:
- ۱. معرفی دین اسلام به سرزمین های جدید و مسلمان شدن مردم آن سرزمین ها
- ۲. نقش بسزای ایران، شام و مصر در شکل گیری و شکوفایی تمدن اسلامی
- عوامل مؤثر در پذیرش اسلام توسط مردم سرزمین های مختلف:
 ۱. جاذبه پیام جهانی اسلام از نظر:
 - الف) مخاطب: همه انسان ها بدون توجه به رنگ پوست، زبان، فرهنگ و طبقه اجتماعی
 - ب) وعده رسیدن به سعادت و رستگاری در دنیا و آخرت با ایمان به اسلام و عمل به دستورات آن
 ۲. فراخواندن همه مردم به عمل به شریعتی سهل و ساده

۲۵نمره

آزمون درس پنجم

۵

۱/۲۵	۱. درستی یا نادرستی عبارات های زیر را مشخص کنید. الف) در سقیفه بنی ساعده ابوبکر به عنوان خلیفه انتخاب شد. (فرزادگان کرج - ۱۳۹۹) ب) منطقه شام هنگام حمله اعراب مسلمان زیر سلطه امپراتوری روم غربی قرار داشت. (فرزادگان کرج - ۱۳۹۹) ج) مهم ترین اثر و پیامد فتوحات مسلمانان در عرصه دین و فرهنگ جلوه گر شد. (فرزادگان - ۱۳۹۹) د) امام علی (ع) پس از جنگ صفین، مرکز خلافت را از مدینه به کوفه منتقل کرد. (دبیرستان رضوان - ۱۳۹۸) هـ) خلیفه سوم محدودیت هایی برای ثروت اندوزی سران قریش ایجاد کرد. درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐
۱/۲۵	۲. جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. الف) خلیفه دوم، درآمدهای فراوان وارد شده به مدینه را به عنوان میان مسلمانان توزیع می کرد. (زندان - ۱۳۹۹) ب) حضرت علی (ع) در دوران خلافتش تلاش کرد و مساوات اسلامی را اجرا کند. (شاهد - ۱۳۹۹) ج) فتوحات مسلمانان در مصر بیشتر در نتیجه مردم آن سرزمین در برابر سپاه اسلام بود. (فرزادگان تگابین - ۱۳۹۹) د) لشکرکشی اعراب مسلمان به سرزمین های مجاور شبه جزیره عربستان از زمان آغاز شد. (سرای دانش - ۱۴۰۰) هـ) فتح مصر توسط سپاه عرب به فرماندهی صورت گرفت. (سلمان فارسی - ۱۳۹۸)

خلافت امام علی علیه السلام

- اقدام مردم مدینه پس از عثمان: اصرار به حضرت علی (ع) برای پذیرش خلافت و سپس بیعت با ایشان
- هدف امام علی (ع): عمل مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر
- مخالفان و اقدام آنان: سران قریش و به ویژه اشراف بنی امیه - مخالفت و دشمنی با امام علی (ع)
- اقدام معاویه: سرکشی به بهانه خون خواهی عثمان
- اقدام طلحه و زبیر: شکستن بیعت به دلیل عدم موافقت امام با تقاضای آنها برای به دست گرفتن حکومت برخی شهرها و مناطق
- اقدامات امام علی (ع) برای رفع آشوبها:
- ۱. انتقال مرکز خلافت از مدینه به کوفه
- ۲. مقابله با دشمنان در جنگهای جمل، صفین و نهروان
- دو واقعه مهم دوران پیامبر که امام حسن (ع) در آن حضور داشت:
- ۱. ماجرای مباحله رسول خدا با مسیحیان نجران
- ۲. در جریان نزول آیه تطهیر، به عنوان مصداق «اهل بیت»

اوضاع اجتماعی دوران خلفای نخستین

آسیب دیدن اتحاد امت اسلامی پس از رحلت پیامبر به دلیل اختلاف میان مسلمانان در مسئله جانشینی پیامبر	
ابوبکر و عمر	۱. مراقبت برای رعایت عدالت میان افراد و گروههای مختلف مسلمان ۲. برگزیدن افرادی از هر دو گروه مهاجر و انصار به سمت فرماندهی سپاه و حکومت شهرها و نواحی مختلف
خلیفه سوم	۱. ایجاد نارضایتی در میان مسلمانان در نتیجه سیاستهای خلیفه ۲. تشدید اختلافات و اوج گرفتن مجدد تعصبات قبیلهای و طایفه‌ای
امام علی علیه السلام	۱. تلاش برای عمل به تعالیم اسلام و سنت رسول خدا ۲. بازگرداندن برادری و یگانگی دینی به امت اسلامی ۳. تحمیل سه جنگ به جامعه اسلامی توسط مخالفان و دشمنان حضرت علی (ع) ۴. به وجود آمدن رقابت منطقه‌ای بین عراق و شام تحت تأثیر جنگهای تحمیلی

تحولات اقتصادی دوران خلفای نخستین

نحوه توزیع بیت المال

زمان خلیفه دوم:

- ۱. درآمدها به عنوان عطایا میان مسلمانان توزیع شد.
 - ۲. نحوه توزیع عطایا برپایه مساوات اسلامی نبود.
 - ۳. ساده‌زیستی و سخت‌گیری نسبت به کارگزاران و بزرگان قریش از تجمل‌گرایی آنان جلوگیری کرد.
- دوران خلیفه سوم:

- ۱. بذل و بخشش‌های فراوان به افراد مختلف، به خصوص خاندان بنی امیه
- ۲. نادیده گرفتن محدودیت‌های ایجاد شده توسط عمر برای ثروت‌اندوزی سران قریش
- پیامد: ثروت‌اندوزی سران قریش از طریق تصرف اراضی و مزارع وسیع در ایران، شام و مصر
- دوران امام علی (ع):
- ۱. تلاش برای ایجاد عدالت و مساوات اسلامی
- ۲. تقسیم بیت‌المال به طور مساوی میان تمام مسلمانان بدون در نظر گرفتن معیارهای قومی، قبیله‌ای و خویشاوندگرایی

فتوحات مسلمانان و گسترش اسلام

فتح شام

- موقعیت سرزمین شام: غرب آسیا، نقطه اتصال زمینی و دریایی قاره‌های آسیا، اروپا و آفریقا
- اهمیت تاریخی: محل برخورد تمدن‌های بین‌النهرین، ایران، مصر، یونان و روم
- موقعیت سیاسی هنگام حمله اعراب مسلمان: زیر سلطه امپراتوری روم شرقی
- دلایل سست شدن پایه‌های حاکمیت امپراتوری روم شرقی:
- ۱. اختلافات مذهبی با کلیسای قسطنطنیه
- ۲. تفاوت‌های قومی، فرهنگی و زبانی

درس پنجم: (تثبیت و گسترش اسلام در دوران خلفای نخستین)

درسنامه

خلفای نخستین	شیوه انتخاب
ابوبکر	انتخاب در سقیفه بنی ساعده
عمر	وصیت نامه مکتوب ابوبکر
عثمان	برگزیده شورای شش نفره
امام علی (ع)	بیعت مردم در مدینه
امام حسن (ع)	بیعت مردم

ماجرای سقیفه بنی ساعده

- نام مکانی در مدینه
- محل گردهمایی گروهی از انصار و ابوبکر بن ابی قحافه، عمر بن خطاب و ابوعبیده جراح از مهاجران
- هدف گردهم آیی: تعیین جانشین رسول خدا
- نتیجه گردهم آیی: بیعت عمر و ابوعبیده و سپس تعدادی از انصار با ابوبکر

گروه های مخالف با حکومت ابوبکر			
نام	ویژگی ها		سرانجام
مرتدان	گروه هایی از قبایل عربستان	پس از گسترش قدرت مسلمانان، با تعالیم اسلام آشنایی نداشتند.	شکست خوردند.
پیامبران دروغین	با پدیدار شدن آثار بیماری در پیامبر، ادعای پیامبری کردند.		به شدت سرکوب شدند.
معترضان به خلافت	ابوبکر را به عنوان خلیفه اول قبول نداشتند.	اشکارا از حضرت علی (ع) حمایت می کردند.	به شدت سرکوب شدند.

خلافت عمر و علمان

فتوحات مسلمانان در سرزمین های مجاور شبه جزیره عربستان

دوره پهاد مهم دوران خلیفه دوم

تشکیل شورای شش نفره به منظور برگزیدن خلیفه بعدی

برخی احکامات خلیفه سوم و پیامبران

۱. بازگرداندن حکم بن ابی العاص از طائف به مدینه.
۲. بر سر کار آوردن شماری از افراد خاندان اموی و بازگذاشتن دست آنان در اداره امور خلافت.
۳. تبعید معتضان (ابوذر غفاری، عمار یاسر و...) به رفتار منصوبان خلیفه، تحت تأثیر مشاورانی مانند مروان بن حکم.

از مناطق مختلف برای رساندن صدای اعتراض خود به مدینه آمدند.	←	عکس العمل مردم
میانجیگری میان مردم و خلیفه	←	اقدام حضرت علی (ع)
پذیرفت که روش خود را تغییر دهد، اما اطرافیان مانع شدند.	←	بر خورد خلیفه
معتضان به خانه خلیفه ریختند و او را به قتل رساندند.	←	نتیجه

رویداد: اعلان برائت از مشرکان

زمینه: استقبال گسترده قبیله‌های مهم شبه جزیره عربستان از حکومت اسلامی - نزول سوره برائت (توبه)

زمان: آخرین ماه‌های سال نهم هجری

اقدام پیامبر: مأموریت به حضرت علی علیه السلام برای عزیمت به مکه و ابلاغ سوره برائت

نتیجه: مکه و خانه خدا، به عنوان حرم اسلامی اعلام شد و مشرکان حق ورود به آن را نداشتند.

رویداد: حجةالوداع

زمینه: نگرانی پیامبر از آینده امت اسلامی

زمان: سال ۱۰ هجری، پس از پایان مراسم حج

مکان: مکانی به نام غدیر خم، در مسیر بازگشت به مدینه

اقدامات پیامبر: معرفی امام علی (ع) به جانشینی خود + ختم نزول آیات قرآن + اعلام اتمام رسالت خود

رویداد مهم سال ۱۱ هجری، تجهیز سپاه اسامه بن زید برای نبرد با رومیان بود که به دلیل مخالفت برخی از صحابه اجرا نشد. در ۲۸ صفر همین سال نیز پیامبر (ص) در مدینه رحلت کرد.

روش حکومت‌داری حضرت محمد (ص)	
■ نظام حکومتی بسیار ساده و فاقد تشکیلات و سلسله مراتب گسترده ■ مسجد النبی، پایگاه حکومتی پیامبر (ص) ■ مشورت پیامبر با اصحاب در مسائل حکومتی به ویژه جنگ و صلح	
■ سپاه و مدیریت امور نظامی	■ جهاد و دفاع وظیفه تمام مسلمانان توانمند بود. ■ سهم مسلمانان حاضر در جنگ از غنیمت‌های جنگی پرداخت می‌شد. ■ هزینه تأمین جنگ‌افزارهای نظامی به عهده جنگاوران بود.
■ تعلیم و تربیت	■ توجه و اولویت خاص پیامبر به تعلیم و تربیت ■ فرستادن معلمان به شهرها و قبایل مختلف برای تعلیم قرآن و احکام اسلام ■ شرط آزادی اسیران یاسواد پس از جنگ بدر: آموزش خواندن و نوشتن به ده نفر از مسلمانان
■ منابع مالی و شیوه گردآوری و توزیع آن‌ها	■ منابع درآمد: غنائم جنگی، جزیه، زکات ■ $\frac{4}{5}$ غنائم جنگی: جنگاوران، $\frac{1}{5}$: خدا، رسول و خویشان او، یتیمان، فقیران، در راه ماندگان ■ جزیه: مالیات سرانه‌ای که مردان بالغ اهل کتاب که توانایی پرداخت آن را داشتند، پرداخت می‌کردند. ■ زکات: توسط مسلمانان پرداخت می‌شد.
■ خلق و خوی پیامبر (ص)	■ چهره‌ای گشاده، خنده‌رو و قلبی مهربان ■ زبان به دشنام نمی‌گشود. ■ با دشمنان خود، پس از تسلیم شدن، با ملایمت رفتار می‌کرد و در صدد انتقام بر نمی‌آمد و...
■ نکته	■ قرآن از سجایای اخلاقی پیامبر، به عنوان «خلق عظیم» و «سوه» دیگر مردمان یاد کرده است.

۱/۲۵	۱. درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. (الف) سردسته یهودیان مدینه عبدالله ابن ابی بود. (فرزادگان همدان. ۱۴۰۰) (ب) در سال هشتم هجری که سال وفود نامیده شده، پیامبر سران دولت‌های بزرگ را به اسلام دعوت کرد. (مانندگار البرز. ۱۳۹۷) (ج) جنگ بدر در سال سوم هجرت بین مسلمانان و قریش اتفاق افتاد. (فرزادگان شیروان. ۱۳۹۹) (د) مشرکان در غزه احد به موفقیت نسبی دست یافتند ولی در جنگ خندق با وجود بسیج تمام امکانات خود ناکام ماندند. (فرهنگ. ۱۳۹۹) (هـ) پیمان عقبه دوم سرآغاز تأسیس امت و حکومت اسلامی به شمار می‌رود. درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐ درست ☐ نادرست ☐
۱/۲۵	۲. جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. (الف) در سال نخست هجرت به دنبال نزول آیات نیروی نظامی تشکیل شد. (ب) قرآن صلح را فتح و پیروزی آشکار برای اسلام معرفی کرده است. (ج) را باید مسلمانان پرداخت کنند. (د) سال هجری ۱۰ که د. آ. هشت‌ها. نمایندگ. قبا. ع. ب اسلام آه، دند، ساا. مد. نامند. (شاهد تهران. ۱۳۹۹) (فرزادگان شیروان. ۱۳۹۹) (هرای دانش. ۱۴۰۰)

سال دوم هجرت	←	غزوه بدر و پیروزی سپاه اسلام بر لشکریان مشرک
سال سوم هجرت	←	غزوه احد، لشکر مشرکان به فرماندهی ابوسفیان به موفقیت نسبی دست یافت.
سال پنجم هجرت	←	جنگ خندق (احزاب) که مشرکان در آن ناکام ماندند.

■ اقدامات عبدالله بن ابی (سردسته منافقان مدینه)

- پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، اظهار مسلمانی کرد.
- تشویق کردن و وعده یاری دادن به یهودیان بنی نضیر، هنگامی که پیامبر تصمیم به محاصره آنان گرفت.
- تحریک انصار بر علیه مهاجران
- جدا شدن از سپاه اسلام در غزوه های احد و تبوک و شرکت نکردن در جنگ

۷

کلیک

تاریخ (۲) ام

دسیسه های یهودیان علیه مسلمانان

۱. کارشکنی علیه حکومت اسلامی
 ۲. همکاری با دشمنان
 ۳. کوشش برای زنده کردن کینه و دشمنی میان مسلمانان
- اقدامات پیامبر در پی دسیسه های یهودیان:
۱. پایان دادن به حضور قبیله های بیمان شکن و توطئه گر طی سه لشکرکشی و محاصره نظامی
 ۲. تغییر قبیله مسلمانان از بیت المقدس به سوی مکه

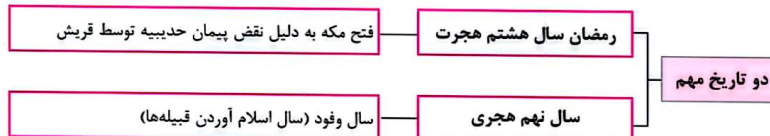
گسترش و تحول امت و حکومت پیامبر

پس از جنگ خندق و با کاهش فعالیت نظامی قریش علیه اسلام زمینه مساعدی برای نشر اسلام در میان قبایل حجاز و گسترش محدود حکومت پیامبر به وجود آمد.

■ صلح حدیبیه و پیامدهای آن:

- در سال ششم هجرت
- میان مسلمانان و مشرکان قریش
- تعبیر قرآن: فتح و پیروزی آشکار برای اسلام
- پیامدها:

۱. دعوت سران امپراتوری ها و دولت های بزرگ به اسلام توسط حضرت محمد (ص)
۲. به اسلام گرویدن تعدادی از حاکمان محلی یا تابع حکومت مدینه شدن آنان با بستن پیمان و پرداخت جزیه



رویداد: اعلان برائت از مشرکان
زمینه: استقبال گسترده قبیله های مهم شبه جزیره عربستان از حکومت اسلامی - نزول سوره براءت (توبه)
زمان: آخرین ماه های سال نهم هجری
اقدام پیامبر: مأموریت به حضرت علی علیه السلام برای عزیمت به مکه و ابلاغ سوره براءت
نتیجه: مکه و خانه خدا، به عنوان حرم اسلامی اعلام شد و مشرکان حق ورود به آن را نداشتند.

رویداد: حجة الوداع
زمینه: نگرانی پیامبر از آینده امت اسلامی
زمان: سال ۱۰ هجری، پس از پایان مراسم حج
مکان: مکانی به نام غدیر خم، در مسیر بازگشت به مدینه
اقدامات پیامبر: معرفی امام علی (ع) به جانشینی خود + ختم نزول آیات قرآن + اعلام اتمام رسالت خود

رویداد مهم سال ۱۱ هجری، تجهیز سپاه اسامه بن زید برای نبرد با رومیان بود که به دلیل مخالفت برخی از صحابه اجرا نشد. در ۲۸ صفر همین سال نیز پیامبر (ص) در مدینه رحلت کرد.

۱۸

■ تأثیرات حضور یهودیان بر بت پرستان شهر:

۱) بت پرستان، اخبار و اطلاعاتی درباره تاریخ پیامبران الهی به دست آوردند.

۲) بت پرستان، مطالبی در مورد بهشت و جهنم و ظهور پیامبری جدید شنیدند.

ارتباط مردم یثرب با رسول خدا

سال وقوع	رویداد مهم
۱۱ بعثت	۶ نفر از مردم یثرب مسلمان شدند و به تبلیغ اسلام پرداختند.
۱۲ بعثت	بسته شدن پیمان عقبه اول میان پیامبر و ۱۲ مرد یثربی
۱۳ بعثت	بسته شدن پیمان عقبه دوم میان پیامبر با ۷۳ مرد و ۲ زن یثربی

بیانگر نفوذ و گسترش چشمگیر اسلام در یثرب بود.

پایگاه مطمئن و امنی برای مسلمانان در یثرب به وجود آمد.

پس از آن رسول خدا به مسلمانان فرمان داد به یثرب مهاجرت کنند.

آثار و نتایج پیمان عقبه دوم

دراغله

■ محل گرد آمدن مشرکان در مکه بود.

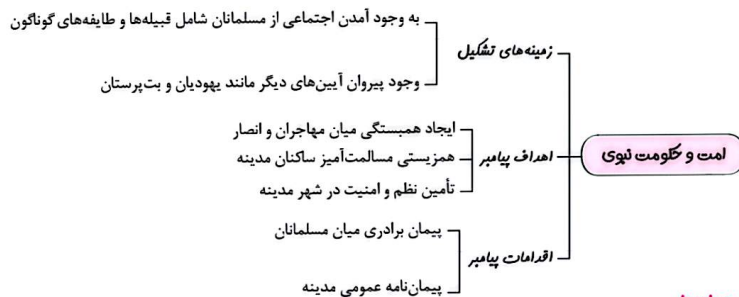
■ یکی از تصمیمات مهمی که در آن گرفته شد: قتل پیامبر (ص)

■ عکس العمل پیامبر: تصمیم گرفت مخفیانه از مکه خارج شود و به سوی یثرب حرکت کند.

■ نقش حضرت علی (ع): تمام شب را در منزل پیامبر ماند و در جای ایشان خوابید.

۱۶

اهل شَفّه: برخی از مهاجران بی بضاعت که در جوار مسجد اقامت داشتند و به دلیل همجواری با محل سکونت پیامبر، ارتباط نزدیکتری با ایشان برقرار کردند.



نکات مهم پیمان ها

هدف	پیمان برادری
ایجاد همدلی و وحدت دینی میان مسلمانان	
ویژگی ها	■ پیوند بدون در نظر گرفتن وابستگی های قبیله ای ■ اغلب بین یکی از انصار و یکی از مهاجران (گاهی میان دو نفر از مهاجران)
زمینه های شکل گیری	■ وجود قبیله ها و طایفه های پراکنده با عقاید دینی گوناگون و پیشینه آکنده از اختلاف و درگیری ■ خطر حمله مشرکان مکه
ویژگی ها	■ رسیدن به تأیید مسلمانان و بسیاری از گروه های غیر مسلمان مدینه ■ مشخص شدن حقوق و مسئولیت های هر یک از گروه های مسلمان و غیر مسلمان و چگونگی ارتباط آن ها با هم
نکات کلیدی	■ مهم ترین اقدام پیامبر برای تأسیس نظام اجتماعی و سیاسی منسجم در جارجوب دین اسلام ■ سرآغاز تأسیس امت و حکومت اسلامی ■ پس از آن، کامل شدن نظام سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اسلام و الگوی حکومتی پیامبر، با نزول تدریجی آیات مربوط به جهاد، خمس، زکات و...

مخالفت و دشمنی با امت و حکومت نوپای اسلامی

دشمنان حکومت نوپای اسلامی:

۱. مشرکان مکه (بزرگ ترین و سرسخت ترین)

۲. منافقان و یهودیان مدینه

■ اقدامات پیامبر و مسلمانان برای مقابله با مشرکان قریش:

سال نخست هجرت	تتشکیل نیروی نظامی به دنبال نزول آیات جهاد - سیاست تعقیب کاروان های تجاری قریش
سال دوم هجرت	غزوه بدر و پیروزی سپاه اسلام بر لشکریان مشرک
سال سوم هجرت	غزوه احد، لشکر مشرکان به فرماندهی ابوسفیان به موفقیت نسبی دست یافت.
سال پنجم هجرت	جنگ خندق (احزاب) که مشرکان در آن ناکام ماندند.

■ اقدامات عبدالله بن ابی (سردهسته منافقان مدینه)

- پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر، اظهار مسلمانی کرد.

- تشویق کردن و وعده یاری دادن به یهودیان بنی نضیر، هنگامی که پیامبر تصمیم به محاصره آنان گرفت.

- تحریک انصار بر علیه مهاجران

- جدا شدن از سپاه اسلام در غزوه های احد و تبوک و شرکت نکردن در جنگ

درس چهارم: (امت و حکومت نبوی در مدینه)

درسنامه

اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی یثرب پیش از هجرت پیامبر

از لحاظ اجتماعی و سیاسی:

- متشکل از تعدادی از محلات مسکونی بود.
- ساکنان شهر شامل دو گروه بودند: گروه یهود - قبیله‌های عرب

گروه یهود	شامل چند قبیله که به دلیل آزار و اذیت امپراتوری روم، از فلسطین به آنجا مهاجرت کرده بودند.
قبایل عرب	از جمله قبیله‌های اوس و خزرج که از یمن به آن شهر مهاجرت کرده بودند.

- مرجع سیاسی قدرتمندی وجود نداشت تا به اختلاف‌ها رسیدگی کند.

پیامد	اگر جنگی میان دو یا چند قبیله پیش می‌آمد، تا مدت‌های طولانی ادامه پیدا می‌کرد.
-------	--

از نظر اقتصادی:

- شهر ثروتمندی نبود.
- اغلب مردم به کشاورزی اشتغال داشتند و درآمد و رفاه اقتصادی بالایی نداشتند.
- روابط تجاری و سیاسی گسترده‌ای با قبایل و ساکنان دیگر شهرها و نیز کشورهای همسایه نداشتند. (برخلاف مکیان)

از نظر دینی و اعتقادی:

- اکثر اعضای قبیله‌های عرب بت پرست بودند.
- تأثیرات حضور یهودیان بر بت پرستان شهر:
- ۱) بت پرستان، اخبار و اطلاعاتی درباره تاریخ پیامبران الهی به دست آوردند.
- ۲) بت پرستان، مطالبی در مورد بهشت و جهنم و ظهور پیامبری جدید شنیدند.

ارتباط مردم یثرب با رسول خدا

سال وقوع	رویداد مهم
۱۱ بعثت	۶ نفر از مردم یثرب مسلمان شدند و به تبلیغ اسلام پرداختند.
۱۲ بعثت	بسته شدن پیمان عقبه اول میان پیامبر و ۱۲ مرد یثربی
۱۳ بعثت	بسته شدن پیمان عقبه دوم میان پیامبر با ۷۳ مرد و ۲ زن یثربی

- بیانگر نفوذ و گسترش چشمگیر اسلام در یثرب بود.
- پایگاه مطمئن و امنی برای مسلمانان در یثرب به وجود آمد.
- پس از آن رسول خدا به مسلمانان فرمان داد به یثرب مهاجرت کنند.

آثار و نتایج پیمان عقبه دوم

دارالموه

- محل گرد آمدن مشرکان در مکه بود.
- یکی از تصمیمات مهمی که در آن گرفته شد: قتل پیامبر (ص)
- عکس العمل پیامبر: تصمیم گرفت مخفیانه از مکه خارج شود و به سوی یثرب حرکت کند.
- نقش حضرت علی (ع): تمام شب را در منزل پیامبر ماند و در جای ایشان خوابید.

۳. محدود و تا حدودی پنهانی ۴. آغاز دعوت از خانواده ۵. نخستین ایمان‌آوردندگان از خانواده: حضرت خدیجه، حضرت علی علیه‌السلام، زیدبن حادنه	فرآیند دعوت (دعوت خاص و محدود)
۱. سه سال پس از بعثت ۲. نخست خویشاوندان، سپس عموم مردم ۳. سران قریش نپذیرفتند. ۴. سران مشرک در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت و دشمنی شدیدی با رسول خدا ابراز نمی‌کردند.	فرآیند دعوت (دعوت عمومی)

علل اصلی مخالفت و دشمنی سران مشرک با اسلام:

۱. ترس از متزلزل شدن موقعیت تجاری و سیاسی مکه
۲. ترس از محروم ماندن بازرگانان قریش از سود حاصل از تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک
۳. رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت طایفه‌ای (به‌خصوص در میان بنی‌امیه نسبت به بنی‌هاشم)

دشمنی و درگیری مشرکان با پیامبر و دیگر مسلمانانی که متعلق به قبیله نیرومندی بودند، آسان نبود.

چرا؟

ممکن بود تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای را برانگیزد و باعث جنگ و خونریزی شود.

اهل‌امام مشرکان؟

۱. هر طایفه از مسلمان شدن اعضای خود جلوگیری کند و با افرادی که اسلام آوردند، برخورد کند.
۲. ابوطالب رئیس طایفه بنی‌هاشم در تنگنا قرار گیرد تا پیامبر را وادار به دست کشیدن از عقایدش کند.

اهل‌امام ابوطالب؟

۱. از حمایت پیامبر دست نکشید.
۲. طایفه بنی‌هاشم را به حمایت از پیامبر فرا خواند. (تنها ابولهب از این کار سر باز زد).

اهل‌امام بنی‌قریش؟

تحت محاصره اجتماعی و اقتصادی قرار دادن بنی‌هاشم، با هدف تنها گذاردن پیامبر توسط ابوطالب و طایفه او

اهل‌امام بنی‌هاشم؟

پناه بردن به شعب ابی‌طالب در اطراف مکه به مدت حدود ۳ سال و تحمل مشکلات و سختی‌های فراوان

در اندیشه پنهانی پیگیری برای اسلام

رویدادهای مهم سال دهم بعثت:

۱. پایان یافتن تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان
۲. وفات حضرت خدیجه و حضرت ابوطالب
- پیامد: تشدید آزار مشرکان نسبت به پیامبر
- گزینه: وجود موانع اساسی در راه گسترش اسلام در مکه
- راه حل: راه یافتن اندیشه هجرت از مکه به دهن پیامبر و مسلمانان
- اهل‌امام: سفر پیامبر به طائف در نزدیکی مکه ← عدم استقبال اهالی طائف و بیرون راندن پیامبر از شهر
- اهل‌امام: حمایت خواهی پیامبر از یکی از اشراف مکه
- گزینه: بازگشت پیامبر به شهر طائف
- اهل‌امام: تبلیغ اسلام در میان افراد و قبایلی که به مکه سفر می‌کردند.
- گزینه: پذیرفتن دعوت پیامبر توسط تعدادی از مردم یثرب در جریان مراسم حج که زمینه‌ساز هجرت تاریخی پیامبر (ص) بود.

۱	درستی یا نادرستی عبارتهای زیر را مشخص کنید. (الف) برجسته‌ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت شعر و شاعری بود. (فرزانگان کرج - ۱۳۹۹) (ب) در نظام اجتماعی عربستان پیش از اسلام، زن از مقام بالایی برخوردار بود. (فرزانگان همدان - ۱۳۰۰) (ج) قبیله فقط یک واحد اجتماعی و سیاسی به حساب می‌آمد که تمامی افرادی را شامل می‌شد که پیوند خونی داشته باشند. (سراسری دانش - ۱۳۰۰) (د) باز نزول نخستین آیات سوره براءت از مشرکان بر پیامبر (ص) پیامبری ایشان آغاز شد. (سلمان فارسی - ۱۳۹۸) درست ☐ نادرست ☐
۲	جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید. (الف) در کنار بت پرستان، معدودی از اعراب بودند که به پیروی از حضرت ابراهیم، از پرستش بت‌ها کناره‌گیری می‌کردند و از گوشت قربانی آن‌ها نمی‌خوردند. اینان به معروف شدند. (ب) وابستگی شدید اعراب به قبیله خود موجب به وجود آمدن شده بود. (ج) قبایل عرب جنوبی به منسوب بودند. (د) نخستین فرد از غیر خانواده رسول خدا که اسلام آورد، بود. (هـ) قرآن از وضعیت اجتماعی و فرهنگی مردمانی که حضرت محمد (ص) در میان آنان مبعوث شد، با صفت یاد کرده است.

۳. علم و فرهنگ

۱. به علم و دانش توجه چندانی نداشتند.
۲. از نظر تمدنی دستاوردهای قابل توجهی نداشتند.
۳. ویژگی‌های زندگی صحرائشینی در شهرنشینان نیز غلبه داشت.
۴. برجسته‌ترین دستاورد فرهنگی: شعر و شاعری

۴. دین و اعتقادات

■ پرستش بت‌های سنگی و چوبی ■ قربانی و نذر فراوان برای بت‌ها ■ نگهداری و نیایش بت‌ها در خانه کعبه ■ بی‌اعتقادی به جهان پس از مرگ ■ به جا آوردن سنت حج اما آمیختن آن با عقاید، آداب و رسوم شرک‌آلود	بت پرستی (بیشتر ساکنان)
■ معروف به حنفاء ■ امتناع از پرستش بت‌ها ■ نخوردن گوشت قربانی بت‌پرست‌ها	پیروان حضرت ابراهیم (معدود)
■ بهودیان: ساکن یشرب ■ مسیحیان: مستقر در نجران	یهودیت و مسیحیت (تعدادی از قبایل عرب)
■ ویژگی‌های اعتقادی و اخلاقی مردمان شبه جزیره عربستان در دوران پیش از اسلام ■ مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست. ■ ویژگی‌های مهم: ۱. فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جو برگرفته از خلق و خوی تند و سرکش اعضای جامعه. ۲. جایگزینی تعقل، منطق و بردباری با تعصب قبیله‌ای و پیروی کورکورانه از اجداد و قبیله.	مفهوم و ویژگی‌های جاهلیت

بعثت پیامبر

زمان ← ۲۷ رجب یا رمضان - چهل سالگی پیامبر

مکان ← غار حرا بر بلندی کوهی در نزدیکی مکه

محتوی ← با نزول نخستین آیات سوره علق

۱. در آغاز پیامبری ۲. محدود و تا حدودی پنهانی ۳. آغاز دعوت از خانواده ۴. نخستین ایمان‌آوردگان از خانواده: حضرت خدیجه، حضرت علی علیه‌السلام، زیدین حادثه ۵. نخستین ایمان‌آورنده از غیر خانواده: ابوبکر بن ابی قحافه	فرآیند دعوت (دعوت خاص و محدود)
۱. سه سال پس از بعثت ۲. نخست خویشاوندان، سپس عموم مردم ۳. سران قریش نپذیرفتند. ۴. سران مشرک در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت و دشمنی شدیدی با رسول خدا ابراز نمی‌کردند.	فرآیند دعوت (دعوت عمومی)

علل اصلی مخالفت و دشمنی سران مشرک با اسلام:

۱. ترس از متزلزل شدن موقعیت تجاری و سیاسی مکه
۲. ترس از محروم ماندن بازرگانان قریش از سود حاصل از تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک
۳. رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت طایفه‌ای (به‌خصوص در میان بنی‌امیه نسبت به بنی‌هاشم)

درس سوم: (اسلام در مکه)

درسنامه

عربستان پیش از اسلام

۱. ویژگی‌های نظام اجتماعی و سیاسی

۱. ساکنان آن از قبیله‌ها و طایفه‌های گوناگون عرب بودند که خود را به یکی از دو دسته قحطانی (جنوبی) یا عدناتی (شمالی) منسوب می‌کردند.

۲. رواج زندگی چادرنشینی و نظام قبیله‌ای.

ویژگی‌های قبیله:

۱. واحد اجتماعی و سیاسی مستقل بود.

۲. شامل تمام افرادی بود که نیای مشترک و با هم پیوند خونی داشتند.

ارزش‌های حاکم بر نظام قبیله‌ای: ۱. افتخار به حسب و نسب

۲. احترام به روابط خونی و خویشاوندی

۳. اطاعت بی‌چون و چرا از رئیس یا شیخ قبیله

۴. پشتیبانی بی‌قید و شرط از افراد قبیله در هر شرایطی

عصبیت قبیله‌ای: وابستگی شدید عرب‌ها به قبیله خود که نقش زیادی در بروز جنگ و خونریزی بی‌در پی داشت.

۳. داشتن برخی خصلت‌های اخلاقی (مهمان‌نوازی، شجاعت، سخاوت، مروت و...)

شجاع: کسی که در منازعات فردی و قبیله‌ای با جرئت و جسارت تمام بجنگد و نهایت بی‌رحمی را از خود نشان دهد.

۴. مقام و منزلت پایین و حقارت‌آمیز زن (در قرآن نکوهش شده است)

۵. ارزش به قوت بازو و نیروی جنگاوری بود و خانواده‌ها آرزو داشتند که فرزندشان پسر باشد.

دلایل:

۱. به چنگ آوردن غنیمت از راه جنگ و راهزنی

۲. حفظ نام و عزت و شرف قبیله

۶. حکومت فراگیر و قدرتمندی وجود نداشت و قبایل به صورت پراکنده و جدا از هم بودند.

کلمه مهم:

۱. اداره کعبه را در اختیار داشت.

قابل توجه بود، چون

۲. با سرزمین‌های دور و نزدیک رابطه تجاری داشت.

قدرت و نفوذ قبیلهٔ قریش

۱. متکی به تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجم نبود.

حکومت پایدار محسوب نمی‌شد، چون

۲. ثبات لازم را نداشت.

۲. وضعیت اقتصادی و معیشت

۱. متأثر از: موقعیت جغرافیایی و شرایط طبیعی و اقلیمی

۲. تأمین زندگی قبایل از طریق:

■ پرورش بز و شتر

■ راهزنی

■ کشاورزی (در بعضی مناطق مانند یثرب، یمن، طائف)

■ تجارت (داد و ستد با سرزمین‌های مجاور عربستان) - اهمیت فراوانی داشت.

۳. مکه مرکز اصلی بازرگانی بود.

۴. سود سرشار سران قریش از طریق: تجارت با شام و دیگر سرزمین‌های اطراف شبه جزیرهٔ عربستان

۳. علم و فرهنگ

۱. به علم و دانش توجه چندانی نداشتند.

۲. از نظر تمدنی دستاوردهای قابل توجهی نداشتند.

۳. ویژگی‌های زندگی صحرانشینی در شهرنشینان نیز غلبه داشت.

۴. برجسته‌ترین دستاورد فرهنگی: شعر و شاعری

۴. دین و اعتقادات

بت‌پرستی (بیشتر ساکنان)

■ پرستش بت‌های سنگی و چوبی

■ قربانی و نذر فراوان برای بت‌ها

■ بی‌اعتقادی و نیایش بت‌ها در خانه کعبه

■ به جا آوردن سنت حج اما آمیختن آن با عقاید، آداب و رسوم شرک‌آلود

... و غیره

معیار	عبارت یا ویژگی کلیدی
مطابقت با عقل	- مهم‌ترین و مؤثرترین معیار سنجش یک گزارش تاریخی - مورد استفاده مورخان در گذشته برای سنجش اخبار - نمایندگان: یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی، ابن اسفندیار
مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد	- نسب‌نامه‌ها، سفرنامه‌ها، دیوان اشعار، فتوت‌نامه‌ها، سیاست‌نامه‌ها و... - هدف: تعیین اعتبار اخبار و اسناد
مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی	- معیار مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی - کمک به مورخان برای ارزیابی دقیق اخبار و مندرجات کتاب‌های تاریخی
سنجش گزارش‌ها براساس زمان و مکان	- دو رکن مهم یک رویداد تاریخی: زمان - مکان - خبر و روایتی که زمان و مکان دقیق و مشخص نداشته باشد، اصالت و اعتبار کافی ندارد.
اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی	داشتن نقش بسزا در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی از طریق: همخوانی یا ناهمخوانی یافته‌ها با داده‌های تاریخی
اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی	یاری‌کننده مورخان در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی

انواع روش‌های تاریخ‌نگاری عبارتند از: تاریخ‌نگاری روایی - تاریخ‌نگاری ترکیبی - تاریخ‌نگاری تحلیلی

۱. تاریخ‌نگاری روایی

روش مورخ	←	ذکر روایت‌های مختلف و متعدد درباره موضوع واحد، با آوردن اسناد
مهم‌ترین ویژگی	←	ذکر روایت‌ها بدون هیچ‌گونه دخل و تصرف در آن‌ها
کاربرد	←	ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و اصحاب و ثبت وقایع دوران‌های بعدی
مشهورترین چهره	←	محمد بن جریر طبری
معایب	←	نویسندگان، هیچ نقد و نظری درباره درستی یا نادرستی خبر ارائه نمی‌دهند

۲. تاریخ‌نگاری ترکیبی

روش	مورخ با مطالعه و مطابقت دادن همه روایت‌ها، یک گزارش از مجموع آن‌ها تنظیم می‌کند
معایب	امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم مورخ دور بماند.
زمان	از اواخر قرن سوم هجری متداول شد.
نمایندگان	بلاذری (فتوح البلدان) - دیفوری (اخبار الطوال)

۳. تاریخ‌نگاری تحلیلی

تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای یک رویداد با بررسی موشکافانه و نقد تمام اخبار و روایت‌های مربوط به آن.

نمونه‌ها:

۱. تجارب الامم ابوعلی مسکویه

۲. تاریخ بیهقی ابوالفضل بیهقی

۳. مروج الذهب مسعودی

مورخان در دوران اسلامی، گزارش‌ها و نوشته‌های خود را به دو روش تنظیم و ارائه می‌کردند:

(۱) روش سال‌شماری

- حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته می‌شوند.

مثال: گزارش وقایع محرم و عاشورا در ذیل حوادث سال اعرق توسط طبری

(۲) روش موضوعی

- یک موضوع خاص محور تاریخ‌نگاری قرار می‌گیرد.

مثال: مروج‌الذهب و معادن الجوهر، نوشته علی بن حسین مسعودی

درس دوم: (روش پژوهش در تاریخ، بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک)

درسنامه

مهم ترین رسالت مورخان ← تلاش برای فهم دقیق رویدادهای گذشته
 ■ مورخان هنگام برخورد با یک خبر تاریخی آن را نقد می کنند؛ یعنی اصالت خبر را بررسی می کنند.

۱. سنجش اعتبار و نقد راوی

مراحل نقد یک خبر تاریخی

۲. سنجش اعتبار و نقد گزارش ها و منابع تاریخی

■ مواردی که هنگام «سنجش اعتبار و نقد راوی» بررسی می شود: (مهم)

- ویژگی های هویتی روایت کننده خبر
- بررسی گرایش فکری، مذهبی، سیاسی و جایگاه علمی روایت کننده خبر
- فهم و کشف علل و انگیزه های راوی در بیان خبر
- تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر

مورخ	اقدام
مسعودی	بررسی مکان رویداد از نزدیک

معیارهای سنجش اعتبار منابع تاریخی:

۱. مطابقت با عقل
۲. مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد
۳. مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی
۴. سنجش گزارش ها براساس زمان و مکان
۵. اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی
۶. اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی

معیار	عبارت یا ویژگی کلیدی
مطابقت با عقل	■ مهم ترین و مؤثرترین معیار سنجش یک گزارش تاریخی ■ مورد استفاده مورخان در گذشته برای سنجش اخبار ■ نمایندگان: یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی، ابن اسفندیار
مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد	■ نسب نامه ها، سفرنامه ها، دیوان اشعار، فتوت نامه ها، سیاست نامه ها و ... ■ هدف: تعیین اعتبار اخبار و اسناد
مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی	■ معیار مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی ■ کمک به مورخان برای ارزیابی دقیق اخبار و مندرجات کتاب های تاریخی
سنجش گزارش ها براساس زمان و مکان	■ دو رکن مهم یک رویداد تاریخی: زمان - مکان ■ خبر و روایتی که زمان و مکان دقیق و مشخص نداشته باشد، اصالت و اعتبار کافی ندارد.
اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی	■ داشتن نقش بسزا در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی از طریق: همخوانی یا ناهمخوانی یافته ها با داده های تاریخی
اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی	■ یاری کننده مورخان در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی

وسایل دست ساخته انسان	هنری، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی و ... ■ نوع فرهنگ، عبادی و آداب و رسوم پیشینیان را نشان می‌دهند. ■ در قلمرو دانش‌هایی چون باستان‌شناسی، معماری و هنر بررسی می‌شوند. ■ اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته در اختیار مورخان می‌گذارند.
آثار شفاهی	افسانه‌ها و اساطیر اقوام خاطرات شفاهی انواع ادبیات عامیانه: شعر، لطیفه، داستان تاریخی ... ■ به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های مختلف اجتماعی کمک می‌کند.

۲. منابع نوشتاری:

کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها، نوشته‌های جغرافیایی، ادبیات و متون ادبی، سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها و سایر نوشته‌ها

الف. کتاب‌های تاریخی:

تاریخ‌های عمومی	ویژگی‌ها ■ آغاز: قرن سوم هجری، تداوم: اواخر عصر قاجار ■ تاریخ جهان: آفرینش عالم تا شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران ■ تاریخ اساطیری ایران: از کیومرث تا پایان دوره ساسانیان ■ تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی: تا زمان حیات مؤلف	نمونه تاریخ طبری تألیف محمدبن جریر طبری
تاریخ‌های محلی	انگیزه نویسندگان ۱. ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی ۲. بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی ۳. نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی	نمونه تاریخ سیستان از مؤلف ناشناخته

۴

تاریخ‌های سلسله‌ای	ویژگی‌ها ■ ثبت و ضبط رویدادهای دوران فرمانروایان بزرگ و کوچک توسط ادیبان و دانشمندان ■ پیوستگی با تاریخ‌نویسی محلی به دلیل گسترش در میان سلسله‌های محلی	نمونه تاریخ بیهقی در موضوع تاریخ غزنویان، اثر ابوالفضل بیهقی
تک‌نگاری	ویژگی‌ها ■ از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. ■ توصیف، ثبت و ضبط تاریخ زندگی فرمانروا به صورت متمرکز و ویژه	نمونه عجائب المقدور فی نواب تيمور تألیف ابن عربشاه
تاریخ‌های منظوم	ویژگی ■ در دوره مغولان رواج و رونق پیدا کرد. ■ شاهنامه فردوسی	نمونه

۳. سایر منابع نوشتاری:

منبع	اطلاعاتی که ارائه می‌دهند.	نمونه‌ها
سفرنامه‌ها	تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌ها	سفرنامه ناصر خسرو سیاحتنامه شاردن
نوشته‌های جغرافیایی	آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، وضعیت اقتصادی و نظامی، ادیان و اعتقادات، سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی و ...	المسالک و الممالک ابن خرداد به
ادبیات و متون ادبی	اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصر	قصیده‌نامه اهل خراسان (انوری) بوستان و گلستان سعدی دیوان حافظ
سیاست‌نامه‌ها	شیوه کشورداری، مناسبات حکومت و مردم و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی	سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک توسی قابوس‌نامه عنصرالمعالی
اندرزنامه‌ها	اخلاق کشورداری، مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم	
سایر نوشته‌ها	اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله‌های حکومتی تبیین اوضاع علمی دوره‌های تاریخی و ...	نوشته‌های روی سکه‌ها، متون تقویمی و گاه‌شماری، متون فلسفی، کلامی و اخلاقی، معاهدات سیاسی، منشآت و ...

کلیات

درس اول: (منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی)

شماره

آزمون درس اول

۱

۱. درستی یا نادرستی عبارات‌های زیر را مشخص کنید.
- (الف) اندرزنامه‌ها بیشتر حاوی موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردمانند. (زننه، ۱۳۹۹: ۱۳۹۹) درست ☐ نادرست ☐
- (ب) معابد و خانه‌ها از منابع غیر نوشتاری محسوب می‌شوند. (شاه، ۱۳۹۹) درست ☐ نادرست ☐
- (ج) از معروف‌ترین آثار تاریخ سلسله‌ای می‌توان به تاریخ سیستان اشاره کرد. (فرزادگان، ۱۳۹۹) درست ☐ نادرست ☐
- (د) ابزار و وسایل دست‌ساخته انسان کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های اجتماعی و طبقات مختلف مردم در ادوار مختلف دارد. (سرای دانش، ۱۳۰۰) درست ☐ نادرست ☐
- (ه) تاریخ بیهقی اثر ابوالفضل بیهقی در مورد تاریخ سلجوقیان است. (رضوان، ۱۳۹۸) درست ☐ نادرست ☐
- (و) تاریخ‌نگاری به شیوه تک‌نگاری از دوره غزنویان به بعد مرسوم شد. درست ☐ نادرست ☐

درس اول: (منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی)

درسنامه



۱. منابع غیر نوشتاری

انواع	نمونه‌ها	اهمیت و ویژگی‌ها
محوطه‌ها و بناهای تاریخی	مکان‌ها غار حرا، کوه احد، دشت چالدران و...	■ بستر وقوع یک رویداد تاریخی هستند.
	آثار و بناها آثار ساختمانی و معماری: میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد، کاخ‌ها، قلعه‌ها، زیارتگاه‌ها، مساجد، معابد، روستاها و شهرهای قدیمی و...	■ از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهش درباره گذشته‌های دور و نزدیک ■ کمک به مورخان برای فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها
ابزارها و وسایل دست ساخته انسان	پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، اشیای هنری، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی و...	■ از منابع موثق محسوب می‌شوند. ■ نوع فرهنگ، عقاید و آداب و رسوم پیشینیان را نشان می‌دهند. ■ در قلمرو دانش‌هایی چون باستان‌شناسی، معماری و هنر بررسی می‌شوند. ■ اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته در اختیار مورخان می‌گذارند.
آثار شفاهی	افسانه‌ها و اساطیر اقوام خاطرات شفاهی انواع ادبیات عامیانه: شعر، لطیفه، داستان تاریخی ...	■ به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های مختلف اجتماعی کمک می‌کند.

۲. منابع نوشتاری:

کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها، نوشته‌های جغرافیایی، ادبیات و متون ادبی، سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها و سایر نوشته‌ها

الف) کتاب‌های تاریخی:

تاریخ‌های عمومی	ویژگی‌ها	■ آغاز: قرن سوم هجری، تدویم: اواخر عصر قاجار ■ تاریخ جهان: آفرینش عالم تا شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران ■ تاریخ اساطیری ایران: از کیومرث تا پایان دوره ساسانیان ■ تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی: تا زمان حیات مؤلف
	نمونه	تاریخ طبری تألیف محمد بن جریر طبری
تاریخ‌های محلی	انگیزه نویسندگان	۱. ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی ۲. بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی ۳. نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی
	نمونه	تاریخ سیستان از مؤلف ناشناخته